МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук
(повне найменування факультету)

Психологія
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проэкту (роботи)
бакалавр
(ступінь вищої освіти)

на тему: Особливості гендерних стереотипів вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт
(назва теми)

Виконав(ла): студент(ка) 4 курсу,
групи СНз-110ін
Спеціальності 053 Психологія
(код і найменування спеціальності)
Освітня програма (спеціалізація)
Психологія
АББАСОВА УЛЬВІЯ АДІЛ КИЗИ
(ПРІЗВИЩЕ та ініціали)
Керівник БОНДАРЕВИЧ І.М.
(ПРІЗВИЩЕ та ініціали)
Рецензент КОВАЛЬ В.В.
(ПРІЗВИЩЕ та ініціали)

2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет соціальних наук
Кафедра «Психологія»
Ступінь вищої освіти бакалавр
Спеціальність 053 Психологія
(код і найменування)
Освітня програма (спеціалізація) Психологія
(назва освітньої програми (спеціалізації)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
_____
_
«_19_» _____лютого_____2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

АББАСОВА Ульвія Аділ кизи
(ПРІЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Особливості гендерних стереотипів вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт.
керівник проєкту (роботи) кандидат філософських наук, доцент БОНДАРЕВИЧ Ірина Миколаївна ,
(науковий ступінь, вчене звання, ПРІЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)
затверджені наказом закладу вищої освіти від «15» березня 2024 року № 70
2. Строк подання студентом проєкту (роботи) 05 червня 2024 року
3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 103 сторінки, 70 джерел, 8 рисунків, 3 таблиці, 2 додатки.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) було реалізовано ряд завдань: розкрито сутність проблеми гендерних особливостей вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт; досліджено та визначено особливості схильності гендерним стереотипам дітей-сиріт у підлітковому віці; розроблено ефективну корекційно-розвивальну програму, спрямовану на зменшення схильності до гендерної стереотипізації.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) Таблиця 1.2.1. Стереотипи типових рис чоловіків і жінок. Таблиця 1.2.2. Якості, які асоціюються тільки з чоловіками або тільки з жінками мінімум в 19 з 25 країн (кількість країн зазначено в дужках). Таблиця 1.2.3. Відмінності в стереотипах мужності і жіночності, наявних у хлопців і дівчат. Рисунок 2.2.1. Результати опитувальника «Я жінка/чоловік» (першочергове дослідження). Рисунок 2.2.2. Схильність хлопців гендерним стереотипам

чоловічої та жіночої статі (першочергове дослідження). Рисунок 2.2.3. Схильність дівчат гендерним стереотипам жіночої і чоловічої статі (першочергове дослідження). Рис.2.3.1. Результати опитувальника «Я жінка/чоловік» (контрольне дослідження). Рис. 2.3.2. Схильність хлопців гендерним стереотипам чоловічої та жіночої статі (контрольне дослідження). Рис. 2.3.3. Схильність дівчат гендерним стереотипам жіночої і чоловічої статі (контрольне дослідження). Рис. 2.3.3. Схильність дівчат гендерним стереотипам жіночої і чоловічої статі (контрольне дослідження). Рис. 2.3.4. Порівняння первинного та контрольного експериментів за результатами опитувальника С. Бем. Рисунок 2.3.5 Зв'язок між первинним та контрольним експериментами.

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	ПРІЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	БОНДАРЕВИЧ І.М., доцент	15.04.3034	28.04.2024
2	БОНДАРЕВИЧ І.М., доцент	29.04.2024	12.05.2024
Нормок-ь	ГАРМАШ А.О., викладач	03.06.2024	05.06.2024

7. Дата видачі завдання «19» лютого 2024 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми та затвердження завдання на дипломний проєкт (роботу)	19.02.2024	
2	Збір матеріалу та вивчення літературних джерела дипломний проєкт (роботу)	21.02.2024	
3	Затвердження теми	15.03.2024	
4	Складання змісту	18.03.2024	
5	Виконання першого розділу	15.04.2024	
6	Виконання другого розділу	29.04.2024	
7	Виконання третього розділу	13.05.2024	
8	Формування висновків	23.05.2024	
9	Перевірка роботи керівником	27.05.2024	
10	Оформлення дипломного проєкту (роботи)	30.05.2024	
11	Нормоконтроль та перевірка на запозичення	03.06.2024	
12	Попередній захист дипломного проєкту(роботи)	05.06.2024	

13	Подання роботи на кафедру	05.06.2024	
14	Одержання відгуку та рецензії	07.06.2024	
15	Захист дипломної роботи	15.06.2024	

Студент(ка) _____ АББАСОВА Ульвія Аділ кизи
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

Керівник проєкту (роботи) _____ Ірина БОНДАРЕВИЧ
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 103 с., 8 рис., 3 табл.,70 дж., 2 дод.

Об’єкт дослідження: психологічні особливості формування гендерних стереотипів вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт

Предмет дослідження: схильність до гендерної стереотипізації, підлітків, що виховуються в школах-інтернатах для дітей-сиріт

Мета: дослідити схильність до гендерної стереотипізації, підлітків, що виховуються в школах-інтернатах для дітей-сиріт.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що підліткам, які виховуються у школі-інтернаті для дітей-сиріт, притаманний високий рівень схильності до гендерної стереотипізації, що утруднює процес гендерно-рольового розвитку і потребує цілеспрямованих корекційно-розвивальних впливів в процесі системного психолого-педагогічного супроводу.

Враховуючи мету і гіпотези дослідження, були сформульовані наступні завдання:

- розкрити сутність проблеми гендерних особливостей вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт;
- дослідити та визначити особливості схильності гендерним стереотипам дітей-сиріт у підлітковому віці;
- розробити ефективну корекційно-розвивальну програму, спрямовану на зменшення схильності до гендерної стереотипізації.

Методи дослідження. У роботі застосовувалися: теоретичний метод та емпіричний (психологічне опитування). В якості діагностичного інструментарію для розв’язання експериментальних завдань було використано: опитувальник «Я-жінка/чоловік» Л. Н. Ожигової; опитувальник С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожиговой).

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ, ШКОЛА-ІНТЕРНАТ, ДІТИ-СИРОТИ, ГЕНДЕРНА СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ

ЗМІСТ

ВСТУП …… 3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми гендерних особливостей вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт …….....7
1.1. Сутність поняття «гендерні стереотипи» як чинника, який впливає на сприйняття статі …….....7
1.2. Аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень з проблем формування та впливу гендерних стереотипів.……..14
1.3. Набуття гендерних особливостей дітьми на різних вікових етапах…..23
1.4. Специфіка формування та прояву гендерних особливостей дітей-сиріт…….....28
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження особливостей гендерних стереотипів вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт …….38
2.1. Методи, методика і процедура дослідження схильності до гендерної стереотипізації…….....38
2.2. Результати дослідження рівня схильності до гендерної стереотипізації, підлітків, що виховуються в школі-інтернаті…..…….. 41
2.3. Корекційно-розвивальна програма зниження схильності до стереотипізації за статтю……45
2.4. Аналіз впливу корекційної роботи зниження рівня схильності до гендерної стереотипізації ……...……67
ВИСНОВКИ ……72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……... 75
ДОДАТКИ …… 81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Гендерні стереотипи є істотно важливим впливом на розвиток особистості.

До представників однієї статі пред'являється особливий набір поведінкових норм і очікувань, що значно відрізняється від вимог до іншої. Для цього використовуються спеціальні терміни і слова, що по-різному описують хлопчиків і дівчаток, чоловіків і жінок. Усе це знаходить своє відображення в особливих формах прояву суспільної свідомості - гендерних стереотипах. Взаємодіючи і спостерігаючи за навколишніми, людина набуває уявлення про те, до якої групи відноситися і вибирає ті типи діяльності і поведінки, які відповідають його уявленню про чоловічу і жіночу поведінку і захоплення.

Аналізуючи визначення поняття «гендерні стереотипи», пропоновані різними авторами, можна зробити висновок, про те, що вони мають на увазі, по-перше, якості і характеристики, за допомогою яких зазвичай описуються чоловіки і жінки. По-друге, в гендерних стереотипах містяться нормативні зразки поведінки, що традиційно приписується особам чоловічої або жіночої статі. По-третє, в гендерних стереотипах відбиті узагальнені думки, судження, представлення людей про те, чим же відрізняються один від одного чоловіки і жінки. І, нарешті, вчетверте, гендерні стереотипи залежать від культурного контексту того середовища, в якому вони знаходять своє застосування (А. В. Меренков, І. С. Кльоцина, Л. В. Штильова).

Психологи почали вивчати гендерні відмінності і гендерні стереотипи ще у кінці XIX століття, але аж до 1970-х рр. вони здебільшого займалися тим, що демонстрували відмінності статі і обґрунтовували цим різне відношення до чоловіків і до жінок. «Тільки за останні 20 років опубліковані більше 20 000 статей про статеві відмінності і особливості гендерних стереотипів» [7, 41].

За останні десятиліття зацікавлення науковців гендерними стереотипами посилилося, у вивченні широкого кола питань, які пов’язуються з різними аспектами гендерних стереотипів. Гендерним стереотипам присвячені дослідження таких зарубіжних науковців: А. Шерріфса, Дж. Мак-Кі, С. Шермана, К. Дайон, К. Гуічі, О’Лірі, Н. І. Ажгіхіної, О. А. Вороніної, О. М. Здравомислової, Г. С. Двіняніної, А. В. Кириліної та ін.; гендерна проблематика в українському суспільстві висвітлюється у працях Р. Ануфрієвої, О. Балакірєвої, О. Бойка, Г. Герасименко, О. Вілкової, В. Довженко, І. Демченко, Т. Журженко, О. Забужко, О. Іваненко, К. Карпенко, В. Кушакова, Н. Лавріненко, А. Лантух, В. Лапшина, С. Оксамитної, М. Рубчак, М. Скорик, О. Яременка та ін.

Але, головним чином, жодне дослідження не було спрямовано на розгляд особливостей гендерних стереотипів у дітей, що виховуються в школах-інтернатах для дітей-сиріт. Вони заслуговують на особливу увагу в цьому питанні, оскільки позбавлені першоджерел засвоєння гендерної ідентичності - сім'ї, що може призводити до спотворення представлень і прийняття певних гендерних стереотипів. Ці діти обмежені в можливості спостерігати особливості поведінки і ставлення один до одного і до інших людей, чоловіків і жінок, сприймати сімейні відносини і брати в них участь. Дорослих вони бачать в основному при виконанні ними своїх професійних обов'язків (вихователь, вчитель, лікар, кухар і ін.). Такий збіднений досвід негативно позначається на становленні особистості дитини.

Стає очевидним, що розгляд проблеми особливостей гендерних стереотипів у дітей-сиріт, є актуальною і вимагає особливої уваги, з боку психології.

Це зумовило вибір теми «Особливості гендерних стереотипів вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт».

Об’єкт дослідження: психологічні особливості формування гендерних стереотипів вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт

Предмет дослідження: схильність до гендерної стереотипізації, підлітків, що виховуються в школах-інтернатах для дітей-сиріт

Мета: дослідити схильність до гендерної стереотипізації, підлітків, що виховуються в школах-інтернатах для дітей-сиріт.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що підліткам, які виховуються у школі-інтернаті для дітей-сиріт, притаманний високий рівень схильності до гендерної стереотипізації, що утруднює процес гендерно-рольового розвитку і потребує цілеспрямованих корекційно-розвивальних впливів в процесі системного психолого-педагогічного супроводу.

Враховуючи мету і гіпотези дослідження, були сформульовані наступні завдання:

- розкрити сутність проблеми гендерних особливостей вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт;
- дослідити та визначити особливості схильності гендерним стереотипам дітей-сиріт у підлітковому віці;
- розробити ефективну корекційно-розвивальну програму, спрямовану на зменшення схильності до гендерної стереотипізації.

Методи дослідження. У роботі застосовувалися: теоретичний метод (теоретичний аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми) та емпіричний (психологічне опитування).

В якості діагностичного інструментарію для розв’язання експериментальних завдань було використано:

Опитувальник «Я-жінка/чоловік» Л. Н. Ожигової;

Опитувальник С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожиговой).

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше була поставлена та емпірично досліджена проблема особливостей схильності гендерної стерео типізації вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт.

Практичне значення роботи полягає у виявленні притаманній вихованцям підліткового віку шкіл-інтернатів для дітей-сиріт схильності до гендерної стереотипізації, що утруднює процес гендерно-рольового розвитку

і потребує цілеспрямованих корекційно-розвивальних впливів в процесі системного психолого-педагогічного супроводу, розроблених та впроваджених у даній роботі.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувались: теоретичним обґрунтуванням вихідних положень, використанням надійної психодіагностичної процедури, створенням адекватних умов діагностування.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИХОВАНЦІВ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРІТ

1.1. Сутність поняття «гендерні стереотипи» як чинника, який впливає на сприйняття статі

Гендер, як одна з важливих категорій соціального життя людини, проявляється в повсякденній реальності. До представників однієї статі пред'являється особливий набір поведінкових норм і очікувань, що значно відрізняється від вимог до іншої статі. Для цього використовуються спеціальні терміни і слова, які по-різному описують хлопчиків і дівчаток, чоловіків і жінок. Все це знаходить своє відображення в особливих формах прояву суспільної свідомості - стереотипах.

Традиційно під словом стереотип розуміють схему (кліше), на основі якої відбувається сприйняття і оцінка інформації. Ця схема виконує функцію узагальнення якогось предмета або явища, події, з її допомогою людина діє або проводить оцінку, автоматично, не замислюючись.

Поняття соціального стереотипу означає здатність людини узагальнено оцінювати навколишній світ і є підставою для його висновків. Позитивна функція соціальних стереотипів полягає в тому, що, діючи в умовах дефіциту інформації, вони дозволяють швидко реагувати на зміни, що відбуваються, прискорюють процес пізнання. Проте далеко не завжди соціальний стереотип є відображенням об'єктивної реальності. Найчастіше стереотипи надають консервативний вплив, формуючи в людях помилкові знання і представлення, які, у свою чергу, негативно позначаються на процесах міжособистісної взаємодії. Узагальнення характеристик окремих індивідів і поширення їх на групу людей і явищ називається стереотипізацією.

Зі стереотипами різного роду ми часто стикаємося в повсякденному житті, коли характеризуємо ту чи іншу людину або групи людей по якимсь «загальним» якостям і властивостям. Наприклад, судження про те, що «норвежці спокійні і повільні, італійці експресивні й темпераментні», поширюється завдяки існуючим думкам про особливості національного характеру. Подібні судження називають етнічними стереотипами. Існують расові стереотипи, стереотипи стосовно представників тих чи інших професійних груп, носіїв того чи іншого соціального статусу. Наприклад, «люди вищого класу розумніші, ніж нижчого», або «всі лікарі – циніки» та інші.

Наша мета розглянути стереотипи, в яких відображаються узагальнені судження що властиві чоловікам і жінкам якості та властивості, і які існують відмінності між ними, в так званих гендерних стереотипах, що відносяться до різного сприйняття і оцінки людей на основі їх приналежності до певної статі.

Розглянемо поняття гендерного стереотипу. За визначенням А. В. Меренкова, «це стійкі програми сприйняття, цілепокладання, а також поведінки людини, в залежності від прийнятих у цій культурі норм і правил життєдіяльності представників певної статі» [38, 45].

Інше визначення: "Гендерні стереотипи - це стійкі для даного суспільства в даний історичний період подання про відмінності між чоловіками і жінками" [13, 26].

Ще одне визначення ми зустрічаємо у І. С. Кльоциної: "Під гендерними стереотипами розуміються стандартизовані уявлення про моделі поведінки і риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче» [27, 19].

Отже, під поняттям «гендерні стереотипи» мають на увазі, по-перше, якості і характеристики, за допомогою яких зазвичай описуються чоловіки і жінки. По-друге, гендерні стереотипи містять нормативні зразки поведінки, які традиційно приписуються особам чоловічої або жіночої статі. По-третє, в гендерних стереотипах відображені узагальнені думки, судження, уявлення

людей про те, чим же відрізняються один від одного чоловіки і жінки. І, нарешті, по-четверте, гендерні стереотипи залежать від культурного контексту й того середовища, в якому вони знаходять своє застосування.

Всі гендерні стереотипи можна розділити на три групи.

Перша - стереотипи маскулінності/фемінності. По-іншому вони називаються стереотипами мужності/жіночності.

Розглянемо спочатку, що означають поняття маскулінності (мужності) і фемінності (жіночності). Ґрунтуючись на аналізі значення терміну «маскулінність», дане І. С. Коном можна наступним чином описати значення, вкладені в поняття фемінність і маскулінність [28].

1. Поняття маскулінність і фемінність позначають психічні та поведінкові властивості і особливості, «об'єктивно притаманні» (за словами Кона) чоловікам (маскулінність) або жінкам (фемінність).

2. Поняття маскулінність і фемінність містять різні соціальні уявлення, думки, установки, тощо, якими є чоловіки і жінки, і які якості їм приписуються.

3. В поняттях маскулінність і фемінність відображені нормативні еталони ідеального чоловіка і ідеальної жінки.

Таким чином, гендерні стереотипи першої групи можна визначити, як стереотипи, що характеризують чоловіків і жінок за допомогою певних особистісних якостей і соціально-психологічних властивостей, і в яких відображені уявлення про мужність і жіночність. Наприклад, жінкам зазвичай приписуються такі якості, як пасивність, залежність, емоційність, конформність та ін., а чоловікам - активність, незалежність, компетентність, агресивність і т.п. Як ми бачимо, якості маскулінності та фемінності мають полярні полюса: активність - пасивність, сила - слабкість. За даними дослідження Н. О. Нечаєвої, традиційний ідеал жінки включає такі властивості, як вірність, відданість, скромність, м'якість, ніжність, терпимість [42].

Аналогічні результати отримані у випускній роботі студентки

Національного Університету, яка вивчала ідеальні подання студентів про чоловіка і жінку. Так, більшість учасників опитування проведеного нею віддало перевагу властивостям і якостям, які характеризують чоловіка і жінку з традиційних позицій: жінка - м'яка, ніжна, віддана, чоловік - активний, надійний, сильний [20].

Друга група гендерних стереотипів, пов'язана із закріпленням певних соціальних ролей, у сімейній, професійній та інших сферах. Жінкам, як правило, в якості основних відводяться сімейні ролі матері, господині, дружини, а чоловікам - професійні. Як відзначає І. С. Кльоцина, чоловіків прийнято оцінювати за успіхом, а жінок - за наявності сім'ї і дітей [27].

Всередині окремої сфери (наприклад, сімейної) набір ролей, які приписуються чоловікам і жінкам, відрізняються. У дослідженні «Вплив соціальних факторів на розуміння гендерних ролей» було опитано 300 чоловік від 18 до 60 років, і виявилася така диференціація в розподілі сімейних обов'язків між подружжям [24]. Так, як суто "жіночі" відзначалися ролі, пов'язані з прибиранням будинку, приготуванням їжі, пранням і прасуванням білизни та миттям посуди. Чоловічими ж функціями в сім'ї, на думку учасників опитування, є функції добування грошей, ремонтні роботи по дому, винос сміття. З твердженнями «Головне покликання жінки - бути гарною дружиною і матір'ю» і «Чоловік - основний годувальник і глава родини», що відображають традиційні уявлення про ролі чоловіка та жінки в родині, погодилися більше 90% з числа всіх опитаних. Висловлювання учасників групових інтерв'ю цього ж дослідження продемонстрували, що жінкам частіше всього відводиться роль, яка, на думку респондентів, «забезпечує цілісність родини» і «підтримує сприятливу атмосферу в домі». Чоловік же виконує роль «опори сім'ї», і ця роль має швидше керівний характер: чоловік в родині займається постановкою стратегічних цілей, управляє, вказує, і, в цілому, є прикладом для наслідування.

Третя група гендерних стереотипів відображає відмінності між чоловіками і жінками в заняттях певними видами праці. Так, чоловікам

приписуються заняття і професії інструментальної сфери діяльності, що має, як правило, творчий характер, а жінкам - експресивної сфери, що відрізняється виконавським або обслуговуючим характером. Тому поширеною є думка про існування так званих "чоловічих" і "жіночих" професій.

За даними ЮНЕСКО [40], стереотипний перелік чоловічих занять включає професії архітектора, водія, інженера, механіка, дослідника і т.п., а жіночих - бібліотекаря, вихователькі, вчительки, телефоністки, секретарки та ін. На думку учасників групового інтерв'ю дослідження [24], у число «чоловічих» професій входить великий набір спеціальностей промислової, технічної, будівельної, військової, сільськогосподарської та інших сфер. Жінкам при цьому традиційно відводяться заняття в сферах освіти (вчитель, вихователь), медицини (лікар, медсестра, акушерка), обслуговування (продавець, горнична, офіціантка). У науковій сфері занятість чоловіків зв'язується з природними, точними, громадськими областями, а жінок - переважно, з гуманітарними.

Поряд з подібним «горизонтальним» розподілом сфер праці на чоловічі і жіночі, існує і вертикальний поділ, що виражається в тому, що керівні посади в переважній більшості займають чоловіки, а позиції жінок мають підлеглий характер.

Описані три групи гендерних стереотипів тісно взаємопов'язані між собою. Можна виділити й інші види гендерних стереотипів, використовуючи різні підстави для їх класифікації.

Функції гендерних стереотипів. Будь-які стереотипи виконують певні функції. Отже, гендерні стереотипи реалізують наступні основні функції:

- пояснювальна функція,
- регулятивна функція,
- диференційна функція,
- ретрансляційна функція,
- захисна або виправдувальна функція.

Пояснювальна функція - застосовується для інтерпретації поведінки чоловіка або жінки за допомогою поширених гендерних стереотипів про чоловічі і жіночі якості.

Регулятивна функція зв'язується з відмінностями, що спостерігаються в поведінці людей різної статі. Наприклад, зарубіжними дослідниками експериментально було виявлено, що особи різної статі по-різному поводяться при переході дороги на червоне світло. Так, жінки рідше порушували правила, перебуваючи на дорозі одні, але частіше робили це слідом за іншими порушниками. Така поведінка була пояснена тим, що жінки, як правило, є більш дисциплінованими «пішоходами», тому рідше порушують правила дорожнього руху. Проте як «конформні», тобто піддаються тиску з боку групи, вони можуть порушувати правила слідом за ким-то іншим [1]. Таким чином, стереотипно приписувані якості (в описаному випадку, дисциплінованість і конформність) виступають своєрідними регуляторами поведінки.

Диференційна функція є загальною функцією всіх соціальних стереотипів. За її допомогою мінімізуються відмінності між членами однієї групи і максимально зростають відмінності між членами різних груп. Якщо чоловіків і жінок розглядати як дві соціальні групи, що володіють різними статусними позиціями, то зазвичай чоловіків описують як високо статусну, а жінок - як низко статусну групу. Природно, що при цьому відмінності між двома групами зростають. Так, з високо статусними чоловіками зазвичай зв'язують діловий успіх і компетентність, а низко статусні жінки наділяються якостями доброти, розуміння, гуманності. Проте, на думку деяких західних авторів, «всі позитивні риси жіночого стереотипу (теплота, емоційна підтримка, поступливість і т.п.) - лише типова компенсація за відсутність досягнень в силовій позиції» [1]. Таким чином, диференціація чоловіків і жінок часто призводить до поляризації рис (наприклад, сила чоловіків - слабкість жінок).

У повсякденному житті диференційна функція гендерних стереотипів добре проглядається в таких продуктах народної творчості, як анекдоти, жарти про чоловіків і жінок, які гротескно підкреслюють ті або інші відмінності між статями. Вони фокусуються на негативних якостях представників протилежної статі і, таким чином, створюють внутрішню солідарність одностатевих груп.

Ретрансляційна функція відображає роль інститутів і агентів соціалізації - сім'ї, школи, однолітків, літератури, мистецтва, засобів масової інформації та ін. - у формуванні, передачі (трансляції), поширення і закріплення статево-рольових стереотипів. Через перераховані соціальні інститути товариство подає до індивіда певні очікування з приводу того, яким бути і що робити, щоб відповідати нормативним уявленням про свою стать. За допомогою таких очікувань-приписів, по суті, і відбувається конструювання статі людини.

Захисна або виправдувальна функція, на думку деяких дослідників, є однією з найбільш негативних функцій гендерних стереотипів, пов'язаної зі спробою «виправдання і захисту існуючого стану речей, в тому числі фактичної нерівності між статями» [1].

За її допомогою може бути виправдано нерівне становище чоловіків і жінок в сім'ї і суспільстві. Так, наприклад, на думку Є. Аронсона, досить зручним є сприйняття жінок, як «біологічно більш схильних до роботи по дому, якщо суспільство, в якому домінуюча роль належить чоловікам, бажає і далі тримати жінок прив'язаними до пилососа» [3, 204].

Таким же чином, за допомогою існуючих стереотипів про нібито «природні якості» чоловіків і жінок, можуть бути пояснені (а по суті, виправдані) прояви домашнього насильства, подвійних стандартів представників різних статей.

Гендерні стереотипи виконують ряд функцій, пов'язаних з необхідністю пояснення тих чи інших відмінностей між статями, репрезентацій цих відмінностей, а також виправдання їх існування. Будучи

наслідками категоризації (узагальнення), гендерні стереотипи формують наші очікування щодо поведінки чоловіків і жінок.

1.2. Аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень з проблем формування та впливу гендерних стереотипів

Вивченню гендерних стереотипів було присвячено безліч зарубіжних досліджень. Спочатку вони були спрямовані на те, щоб вивчити саме явище стереотипізації, форми прояву стереотипів. Пізніше ці дослідження заглибилися в пошук механізмів функціонування пояснювальних схем, на основі яких і відбувається цей процес.

Перші дослідження в цій області, проведені в 1950-х, виявляли найбільш типові представлення чоловіків і жінок один про одного. Так, результати проведених досліджень показали, що позитивний чоловічий образ зазвичай описується в конотаціях компетентності, активності і раціональності, а жіночий - товариськості, теплоти та емоційної підтримки. Негативними чоловічими якостями при цьому є грубість, авторитарність, а у жінок - пасивність, надмірна емоційність і ін. [1].

Ці дослідження, як правило, обмежувалися констатацією факту існування тих чи інших гендерних стереотипів без будь-яких пояснень причин цього явища.

Подальші дослідження 1970-х були спрямовані на вивчення стереотипів щодо здібностей чоловіків і жінок, які проявляється в різних сферах професійної діяльності. У проведених дослідах було зафіксовано, що випробовувані оцінюють здібності чоловіків вище, ніж здібності жінок. Тоді були зроблені спроби пояснення виявлених стереотипів у відповідності з теорією атрибуції.

Теорія атрибуції - це теорія про те, як люди пояснюють поведінку інших, чи приписують вони причину дій внутрішнім диспозиціям людини (стійким рисам, мотивам, установкам) або зовнішнім ситуаціям [36].

Відповідно до цієї теорії успіх або невдача при виконанні будь-якої діяльності зв'язується зазвичай з двома типами факторів: стабільними (очікуваними) або нестабільними (випадковими) факторами. В одному з експериментів, проведених Кей До і Тімом Емсвейлером, студенти обох статей описували чоловіка або жінку, що досягли добрих результатів [3]. Пояснюючи причини успіхів чоловіка, студенти і студентки віднесли його досягнення на рахунок особистих здібностей, тоді як успіхи жінки вся група приписала удачі, везінню. Таким чином, професійні успіхи чоловіків найчастіше зв'язувалися з більш стабільними факторами (наприклад, з їх якостями або здібностями), оскільки компетентність чоловіків сприймається як очікуваний фактор, відповідний «чоловічій» якості - прагнення до досягнень. При цьому успіхи жінок пояснювалися швидше випадковими (наприклад, вдачею або випадком), ніж стабільними факторами.

У дослідженні Ширлі Фелдман-Саммерс і Сари Кіслер процвітаючу жінку лікаря випробувані чоловічої статі сприймали як менш компетентну, але при цьому їй приписувалася висока мотивація досягнення. Тобто, на думку учасників експерименту, жінка лікар домоглася успіхів не за рахунок своїх особистих здібностей, а завдяки тому, що сильно бажала успіху.

Негативні наслідки впливу гендерних стереотипів були продемонстровані в дослідженні Кей До і Джанет Тейнор [72]. В експерименті, що проводився ними, випробувані прослуховували запис співбесіди зі студентами обох статей на отримання престижної стипендії. При цьому успішно відповідаючого чоловіка випробувані оцінили як більш компетентного, ніж жінку, відповідаючу так само успішно. Проте чоловіка, який давав слабкі відповіді, та ж група оцінила більш низько в порівнянні з такою ж слабкою за відповідями претенденткою.

Таким чином, проведені дослідження показали вплив гендерних стереотипів на оцінку здібностей людей. Причому їх негативний вплив зачіпає оцінку як жіночих, так і чоловічих здібностей. Серед однаково успішних представників обох статей, компетентність визнається у чоловіків, а успіх жінки, зв'язується з високим рівнем мотивації або просто везінням, але не з її здібностями. При цьому якщо терпить невдачу жінка, до неї відносяться більш поблажливо, ніж до чоловіка, що не досяг успіху. Жорсткість гендерних стереотипів пред'являє чоловікам вимогу бути успішними, тоді як для жінки діловий успіх зовсім не обов'язковий.

Ряд більш пізніх досліджень був присвячений вивченню точності гендерних стереотипів. Основне питання, яке в них ставилось - наскільки вірними є гендерні стереотипи, чи достатньо об’єктивно вони відображають реальність?

Дослідження, проведені рядом вчених у 1980-1990х, підтвердили вже встановлений факт, що образ чоловіка найчастіше зв'язується з інструментальними рисами, а жінкам приписується наявність експресивних рис [71]. Тому, незважаючи на те, що жінки з їх теплотою і відкритістю описуються досить позитивно, вони представляються як менш компетентні інтелектуально і більш пасивні.

Побоювання деяких дослідників з приводу того, що подібні висновки призводять до дискримінації жінок, наприклад, у сфері праці, стимулювали появу серії досліджень точності гендерних стереотипів.

Питання, що цікавлять дослідників у зв'язку з цим найбільшою мірою наступні. Чи є стереотипи точним відображенням дійсності? Чи не переносять вони відмінності, виявлені у меншості, на більшість і спотворюють, таким чином, реальний стан речей? Боязнь дослідників оголосити стереотипи відображенням реальності, тобто вірними, була в той час пов'язана з тим, що це дало б можливість для різного роду забобонів і дискримінації не тільки по статі, але і кольору шкіри, національності і т.п.

Проведені в цьому напрямку дослідження в своїй більшості виявляли неточність гендерних стереотипів. При цьому, одні дані свідчили про те, що гендерні стереотипи, відмінності між чоловіками і жінками переоцінюються, а інші - що вони недооцінюються.

Сільвія Брейєр у вивченні стереотипів стосовно так званих «чоловічих» і "жіночих" академічних дисциплін в університеті, використовувала в якості одного з показників точності реальні оцінки студентів з тих чи інших дисциплін, тобто показники їх успішності. Результати дослідження показали, що успіхи дівчат-студенток найчастіше недооцінюються, особливо в тих науках, які традиційно вважаються чоловічими (наприклад, в математиці), незважаючи на високі оцінки, отримані ними з цих предметів в дійсності.

За даними крос-культурного дослідження гендерних стереотипів (1982), що проводився в 25 країнах Європи, Азії, Африки, Америки, стереотип чоловіка описувався більш активним і сильним, ніж жінки, у всіх цих країнах. Проте в більш пізньому повторному дослідженні (1990) ті ж автори виявили, що уявлення про себе юнаків і дівчат не завжди збігалися із зазначеними стереотипами, і навіть якщо відповідали їм, то величина цієї відповідності була дуже мала [73].

З 1990-х інтерес дослідників викликає вивчення гендерних стереотипів у засобах масової інформації, а також при проведенні гендерної експертизи законодавства, шкільної та дитячої літератури. Подібні дослідження описуються в темах «Гендер і ЗМІ», «Практичні аспекти гендерної педагогіки».

І. Броверман з співавторами попросили юнаків і дівчат дати характеристику типового чоловіка і типової жінки. В результаті для тих і інших виявився різний набір якостей (див. табл. 1.2.1) [21].

Дж. Мак-Кі і А. Шеріффс прийшли до висновку, що типово чоловічий образ - це набір особливостей, пов'язаний з соціально неограниченим стилем поведінки, компетенцією і раціональними здібностями, активністю та ефективністю. Типово жіночий образ, навпаки, включає соціальні та

комунікативні вміння, теплоту і емоційну підтримку [21]. В цілому чоловікам приписується більше позитивних якостей, ніж жінкам. При цьому автори вважають, що надмірна акцентуація як типово маскулінних, так і типово фемінінних рис набуває вже негативне оціночне забарвлення: типово негативними якостями чоловіків визнаються грубість, авторитаризм, зайвий раціоналізм і т. п., жінок - формалізм, пасивність, надмірна емоційність і т. п. Виявлено також, що чоловіки демонструють велику узгодженість відносно типово чоловічих якостей, ніж жінки - жіночих.

Таблиця 1.2.1.

Стереотипи типових рис чоловіків і жінок.

Типовий чоловік	Типова жінка
Агресивний	Тактовна
Заповзятливий	Проявляє розсудливість
Домінуючий	Ніжна
Незалежний	Не використовує грубих висловлювань
Ховаючий емоції	Розуміє почуття інших
Любить математику і науку	Балакуча
Володіє діловими навичками	Релігійна
Знає, як освоювати світ	Цікавиться власною зовнішністю
Легко приймає рішення	Цінує мистецтво і літературу
Самодостатній	Сильно потребує захисту
Вільно говорить про секс з іншими чоловіками	Акуратна в звичках
	Спокійна

Дж. Вільямс і Д. Бест запропонували випробуваним з 25 країн використовувати 300 найбільш вживаних прикметників, що описують особистісні риси, для характеристики чоловіків і жінок. Вони виявили, що чоловікам приписувалися 48 слів, а жінкам - 25 (див. табл. 1.2.2) [21].

Загальна закономірність полягає в тому, що чоловіки сприймаються як владні, незалежні, агресивні, домінуючі, активні, сміливі, неемоційні, грубі,

прогресивні і мудрі. Про жінок, навпаки, говорять як про залежних, лагідних, слабких, боязких, емоційних, чутливих, ніжних, мрійливих і забобонних. При цьому в ряді країн при описі чоловіків і жінок була своя специфіка. Наприклад, у Нігерії слова зарозуміла, груба, ледача, галаслива були віднесені до жінок. В Японії хвастливими, нестерпними і неорганізованими теж були жінки. В одних країнах (Німеччина, Малайзія) диференціювання статі було різко виражено, в інших (Індія, Шотландія) - слабо виражено. У ряді країн опис чоловіків був більш негативним.

Таблиця 1.2.2.

Якості, які асоціюються тільки з чоловіками або тільки з жінками мінімум в 19 з 25 країн (кількість країн зазначено в дужках).

Якості, асоційовані з чоловіками	Якості, асоційовані з жінками
Агресивний (24), Активний (23), Амбітний (22), Безпристрасний (20), Владний (24), Гучний (21), Грубий (23), Зухвалий (24), Домінуючий (25), Жорстокий (21), Жорстокосердий (21), Зарозумілий (20), Винахідливий (22), Ініціативний (21), Майстерний (19), Міцний (23), Ледачий (21), Логічний (22), Мудрий (23), Мужній (25), Напористий (20), Недобрий (19), Незалежний (25), Неорганізований (21), Необережний (20), Неотесаний (21), Нестерпний (19), Невблаганний (24), Неемоційний (23), Опортуністичний (20), Прогресивний (20), Раціональний (20), Реалістичний (20), Самовпевнений (21), Серйозний (20), Сильний (25), Схильний до ризику (25), Суворий (23), Тверезомислячий (21), Тупоголовий (21), Переконливий (25), Впевнений (19), Хвалькуватий (19), Хоробрий (23)	Боязка (23), Добра (19), Манірна (20), Жіночна (24), Залежна (23), Соромлива (19), Лагідна (19), Мрійлива (24), М'яка (21), Сердечна (23), Ніжна (24), Чарівна (20), Покірна (25), Приваблива (23), Приємна (19), Балакуча (20), Сексуальна (22), Сентиментальна (25), Слабка (23), Спокійна (21), Забобонна (25), Тривожна (19), Чутлива (24), Емоційна (23)

Цікаво, що при складанні свого індивідуального самопортрета 25% жінок вжили прикметники, більш характерні для опису типових чоловіків, а така ж кількість чоловіків описали себе як типових жінок. В описах кращого друга чоловіки і жінки однаково хотіли бачити чоловіка-друга - відповідного опису типового чоловіка, а жінку-подругу - відповідної опису типової жінки.

Низка подібних досліджень виконані і вітчизняними науковцями. Як і в зарубіжних роботах, одні автори основну увага при вивченні образу чоловіків і жінок приділили їх особистісним якостям, інші - поведінковим характеристикам, зокрема, що формуються в процесі спілкування.

До останнього напрямку можна віднести роботу Т. І. Юферової (1982) [21]. Вона вважає, що основною сферою життєдіяльності, в якій формуються представлення підлітків про образах чоловіків і жінок, є сфера взаємин з протилежною статтю. Звідси уявлення про образи чоловіків і жінок у кожному віці відображають окремі аспекти спілкування: 6-7 класах - сімейно-побутові взаємини (дівчатка і хлопчики, характеризуючи образ жінки, перераховують її обов'язки як господині, а характеризуючи образ чоловіка як чоловіка, батька, підкреслюють в основному його роль як помічника дружини по господарству). У підлітків, відзначає Т. І. Юферова, уявлення про мужність-жіночність, очевидно, є просто засвоєними відповідними поглядами дорослих і не відіграють істотну роль у регуляції їх поведінки.

У старших школярів уявлення про мужність-жіночність базуються на взаєминах з ровесниками протилежної статі, в ході яких відбувається усвідомлення себе як представника певної статі, своїх потреб, пов'язаних з сексуальним розвитком. Ці уявлення перевіряються на практиці, в безпосередньому спілкуванні з протилежною статтю. Однак це лише початок формування представлення про поняття «психологічна стать», що стосується тільки сфери взаємин з однолітками протилежної статі.
На думку восьмикласниць і дев’ятикласниць, чоловік повинен бути сміливим, сильним, наполегливим, гордим, «лицарем» (повинен доглядати за

дівчиною і захищати її, поважати жіночу стать, бути поблажливим, уважним, благородним по відношенню до жінки). Жінка, на думку дівчаток, повинна бути лагідною, ніжною, м'якою, але, даючи ці характеристики, дівчинки, як правило, не перетворюють їх в еталон поведінки по відношенню до чоловіка. Хлопчики всіх віків не відзначили в більшості випадків особливих якостей, що виражають ставлення чоловіка до жінки і, навпаки, жінки до чоловіка. Однак для них було характерно те, що значне місце при описі образу жінок вони відводили їх зовнішнього вигляду (красі, елегантності, акуратності). Схожі характеристики чоловіків і жінок, дані підлітками, виявлені в дослідженні Т. А. Арканцевої і Є. М. Дубовської (1999 р.). Ідеальний чоловік у представленні підлітків - це маскулінний тип з притаманними йому сміливістю, силою, витривалістю, упевненістю, відповідальністю, а жінка - андрогіний тип: ніжна, ласкава, турботлива, м'яка, але в той же час активна, відповідальна, впевнена.

Проте ці дані не у всьому співвідносяться з тими даними, які отримала Т. І. Юферова. Замість сімейно-побутової сфери при описі чоловіки на перше місце вийшли його особистісні характеристики, а сімейно-рольові характеристики відійшли на останнє місце. Те ж спостерігається і при описі жінки, але в меншій мірі. Підвищилася роль універсальних ознак при описі ідеальної жінки.

Є. В. Каган (1989 р.) опитував школярів 7-10 класів трьох регіонів країни на предмет того, якими вони уявляють собі більшість чоловіків і жінок. Стереотипи мужності, описувані дівчатами, і жіночності, описувані хлопцями, багато в чому були схожими. Для того й іншого стереотипу були характерні доброта, чуйність, справедливість, чесність, самостійність, товариськість. Подібність по ряду ознак виявилося і при описі хлопчиками мужності і дівчатками - жіночності; це рішучість, енергійність, впевненість. Відмінності ж полягали в наступному (див. табл. 1.2.3) [21].

Багато із зазначених підлітками якостей відповідають списку чоловічих і жіночих якостей з роботи Уїльямса і Беста. Проте, не можна не відзначити,

що є дуже багато співпадаючих характеристик чоловіків і жінок, що свідчить, ймовірно, о ще не сформованих стереотипах чоловіка і жінки у дітей цього віку. Крім того, жінкам часто приписувалися «чоловічі» якості (упевненість, енергійність, рішучість), а чоловікам – «жіночі» (доброта, чуйність, товариськість). Таким чином, характеристика чоловіків і жінок у підлітків в дослідженні Є. В. Кагана вийшла швидше андрогінною.

Таблиця 1.2.3.

Відмінності в стереотипах мужності і жіночності, наявних у хлопців і дівчат.

Мужність в описі хлопців	Жіночність в описі дівчат
Сильний Незалежний Діяльний	Сумлінна Незалежна Товариська Незворушна Спокійна
Мужність в описі дівчат	Жіночність в описі хлопців
Рішучий Енергійний Поступливий	Добра Справедлива Чесна Товариська Слабка

В цілому автор зазначає, що стереотипи жіночності у хлопців і дівчат більше схожі, ніж стереотипи мужності. Негативні характеристики (непривабливий, ворожий, дратівливий, черствий, егоїстичний, несправедливий, нещирий) включені тільки в стереотипи своєї статі, причому в основному це виражено у хлопчиків.

У низці досліджень виявлено фаворитизм відносно своєї статі, який проявляється у більш високій оцінки особистості представників своєї статі. Він спостерігався вже у дворічних дітей, яким запропонували описати позитивні характеристики, що відносяться до їх власної статі, і негативні, що відносяться до протилежної статі. Аналогічні результати були отримані і у дітей від 5 до 12 років [21].

Перелічені напрямки у вивченні гендерних стереотипів не охоплюють все різноманіття досліджень, проведених в цій області. Вони лише дають уявлення про складності і багатогранності досліджуваного явища.

1.3. Набуття гендерних особливостей дітьми на різних вікових етапах

Біологічна стать індивіда є тільки передумовою становлення психологічної і соціальної статі людини. Становлення гендерної або статевої ідентичності та набуття в цей час гендерних стереотипів - один з напрямків соціалізації людини. Такий процес соціалізації полягає в тому, що багато базових відмінностей між чоловіками і жінками закладаються в родині і діти дізнаються про них з багатьох джерел.

Соціалізація здійснюється як свідомо, так і несвідомо, причому в процесі активної взаємодії з особистістю, так як особистість формується завдяки найпершим соціальним відносинам, в які вступають діти, це відносини з батьками. У дітей-сиріт ці відносини відсутні, тому подання, про ті чи інші соціальні ролі часто бувають спотворені, а значить, і засвоєння той або іншої ролі дитиною, підлітком, що залишилися без піклування батьків, утруднене і вимагає індивідуального психолого-педагогічного впливу.

Під статевої роллю розуміють систему соціальних стандартів, приписів, стереотипів, яким людина має відповідати, щоб його визнавали як хлопчика (чоловіка) або дівчинку (жінку).

Будь-яке порушення послідовності або термінів критичних періодів статевого диференціювання може відбитися на майбутньому гендерному сприйнятті чоловіків та жінок.

Виділяють кілька етапів формування у дитини статевої ідентичності та набуття гендерних особливостей.

Перший етап - до 1,5 років в ході спілкування з дорослими формується знання первинної статевої ідентичності. Вже до цього часу діти можуть знати про свою статеву приналежність. При цьому особливо вразливим, потенційно слабким партнером є не жінка, а чоловік. Зазвичай в перші роки життя діти дуже прив'язані до матері. У цей час вони стикаються з проблемами відділення та індивідуалізації. Це передбачає ослаблення первісної ідентифікації з матір'ю, зменшення оральної залежності від неї. У хлопчиків і дівчаток цей процес залишає різні враження. Ранні враження дівчаток включають в себе подвійну ідентифікацію: не тільки вони ідентифікують себе з матір'ю (як хлопчики того ж віку), але і самі матері, дуже сильно ідентифікують себе зі своїми дочками. Таке відчуття особливої прихильності робить подальший розподіл матерів і дочок більш важким. У той же час у відносинах з хлопчиками матерям властиво заохочувати їх опозицію по відношенню до себе і взагалі все, що підсилює їх чоловічу самосвідомість. Крім того, іграшки, які пропонують дитині, ігри та розваги, смаки, які йому намагаються прищепити, вимоги, які до нього пред'являють, - все пропускається через призму його статі: "Ти не повинен плакати, адже ти не дівчинка"; "Чому ти б'єшся, хіба ти хлопчик?". Первинна свідомість своєї статевої приналежності формується у дитини саме в цей період, складаючи найбільш стійкий, стрижневий елемент його самосвідомості. З віком обсяг та зміст гендерної ідентичності змінюються, включаючи широкий набір маскулінних і фемінінних рис. Таким чином в 1,5 року дитина знає свою статеву приналежність [66, 39].

Другий етап - 3-4 роки. Після досягнення дитиною цього віку, різний розвиток хлопчиків і дівчаток загальновизнаний. Протягом цього періоду

більш специфічна маскулінна ідентифікація, повинна прийти на зміну ранній ідентифікації хлопчика з матір'ю і це збігається з часом, коли батько все частіше починає бути присутній у світі своїх дітей. Однак у сучасному суспільстві це не так просто зробити, і тому чоловіча ідентифікація буває підкріплена швидше стереотипними уявленнями про ролі чоловіка в суспільстві, ніж реальними відносинами між дорослими людьми своєї статі. Згодом хлопчики можуть переорієнтуватися на негативний спосіб прояву маскулінності, ідентифікуючи себе у всьому, що не є жіночим. Це означає придушення в собі всіх якостей, які вважаються жіночими, а також припускає низьку оцінку того, що хлопчикові здається "жіночим" в навколишньому світі.

Для дівчаток розвиток жіночої гендерної ідентифікації носить більш послідовний характер. Їм не доводиться долати своє раннє «Я» і прихильність до матері, оскільки їх остаточне визначення як жінки збігається з центральною фігурою, на якій концентрувалося їх дитяче почуття залежності. Тому ідентифікація дівчинки зі своєю матір'ю відрізняється від тієї позиції, яку займає хлопчик, який намагається освоїтися з чоловічою роллю і відповідною їй поведінкою. Таким чином, сприйняття хлопчика і дівчинки свого внутрішнього світу породжує розвиток маскулінності і жіночності. Дослідження показують, що основа гендерних відмінностей в способах мислення та вирішеннях проблем також починає закладатися по відношенню до дітей через поведінку батьків. З раннього віку діти вчаться, який одяг їм підходить згідно зі статтю. Дівчатка вчаться копіювати своїх матусь, хлопчики - батьків. Так, світ дівчаток виявляється обмеженим маленькою групою подруг; він - приватний, заснований не на владі всередині групи, а, навпаки, на взаємній рівності і повазі одна до одної. Світ хлопчиків ж є більш ієрархічним, характеризується постійної конкуренцією за статус, наповнений позування, щоб затвердити домінування, залучити публіку, затвердити себе, коли інший переможений.

Отже, до 3-4 років у дитини формується здатність розрізняти людей за статтю, складається чітке усвідомлення своєї статевої приналежності [66, 39]. У цей період часто діти відкидають те, що в їх системі уявлень суперечить нормам їх статі: неналежний одяг, заняття, манери. Це свідчить про колосальну внутрішню роботу, пов'язану з формуванням самосвідомості.

Третій етап - 6-7 років. На цьому етапі відбувається практично повна диференціація гендерних особливостей, вибираються певні форми ігор і компаній. У дітей формуються уявлення про те, наскільки їх індивідуальні якості і соціальна поведінка відповідають нормативам і очікуванням певної статевої ролі. Ці прояви гендерних відмінностей потім посилюються в результаті вчителів і шкільного виховання. Система освіти стає найбільш потужним засобом, за допомогою якого товариство відтворює гендер і соціальні відносини.

До 6-7 років остаточно усвідомлюється незворотність статевої приналежності і в залежності від статі за власною ініціативою діти обирають різні ігри і партнерів [66, 39].

До кінця дошкільного віку і хлопчиків, і дівчаток чітко простежуються чотири типи статево-рольової поведінки, а саме маскулінний, фемінний, андрогіний і недиференційований. У дослідженні Л. Є. Семенової наведено психологічні характеристики даних гендерних типів [65, 106-108].

Маскулінні діти цінують авторитет сили і незалежність поведінки, орієнтовані на високі індивідуальні досягнення, незалежно від статі відкидають жіноче товариство і, навпаки, віддають перевагу чоловічому авторитету, що свідчить, на думку автора, про потреби маскулінних дітей в значущих чоловіках, у тому числі і чоловіках-педагогах. Маскулінні діти часто не терплять заперечень, відстоюють свою думку будь-якими доступними для них способами, в тому числі і агресивними діями, воліють лідируючі позиції. Їм властиві незалежно-змагальний стиль поведінки, авторитарний характер взаємин з однолітками.

Фемінні діти незалежно від статевої приналежності приймають емоційно-яскравий стиль поведінки, пов'язаний з залежною, підлеглою поведінкою, обережністю, відмовою від власної ініціативи і самостійності, орієнтованістю на інших. Особливо яскраво зафіксована тенденція простежується в фемінних хлопчиках, для яких виявилася значущою стратегія свідомого обмеження свого «дослідницького простору». У той же час у таких хлопчиків виявлена внутрішня потреба в соціальних очікуваннях, пов'язаних з вірою в їх сили і можливості, що може служити доказом проблемності їх статево-рольового розвитку. Фемінні діти, як правило, в спільній діяльності є відомими, їх ініціатива мінімальна, а у випадку з фемінними хлопчиками взагалі відсутня. Поведінка останніх характеризується соціальною обмеженістю, уникненням контактів і взаємодій, особливо з однолітками своєї статі, а також мужніми дівчатками, серед яких вони відчувають себе не впевнено, бояться продемонструвати свою неспроможність. Очікування від однолітків критичних зауважень, створюють у фемінних хлопчиків труднощі в спілкуванні з іншими дітьми. Фемінні дівчинки в соціальних контактах залишаються успішними.

Андрогінні діти відносно вільні від жорсткої статевої типізації, визнають за собою право на усвідомлення різного роду діяльності без прихильності до традиційних норм, для них характерна спрямованість на реальне осмислення ситуації, самостійне подолання труднощів. Їм притаманна висока соціальна активність. Їх способи поведінки і контакти виявилися найбільш численними і різноманітними.

Недиференційовані діти відкидають як яскравий чоловічий, так і жіночий стиль поведінки, характеризуються відсутністю будь-яких полоролевих орієнтирів, а також емоційним відчуженням всіх видів діяльності. Пасивність, низькі реальні очікування, відсутність соціального прийняття в колективі однолітків і відповідне уникнення контактів - такі основні характеристики таких дітей.

На думку Л. Є. Семенової, в цілому в дошкільному середовищі домінує андрогінна культура поведінки, що по суті відображає деякі тенденції в сучасній соціальній ситуації, де поряд із збереженням традиційних статевих стереотипів спостерігається відмова від жорсткої статевої типізації. Разом з тим є діти, які відчувають труднощі в ухваленні будь-яких стандартів статево-рольової поведінки, у зв'язку з чим потребують цілеспрямованої психолого-педагогічної допомоги у формуванні у них змістовних уявлень про психосоціальні особливості різних варіантів статево-рольової поведінки, чоловічих і жіночих стандартах взаємодії.

Четвертий етап (вирішальний етап при формуванні статевої ідентичності) - період статевого дозрівання, або пубертатний [66, 40].

Становлення не тільки статевої ідентичності, але й сексуальної ролі - проблема, яка виникає перед людиною і розв’язується протягом пубертатного періоду. Статеве дозрівання, за зауваженням І. С. Кона, - це стрижень, навколо якого структурується самосвідомість підлітка. Потреба переконуватися в нормальності свого розвитку, знаходить силу домінуючою ідеї. Всі хлопчики і дівчатка оцінюють власні ознаки мужності і жіночності. Від того, як складаються знання підлітка про себе, як формується переживання свого "фізичного" Я взагалі і статевого зокрема, залежать багато сторін його майбутнього ставлення до самого себе, до оточуючих людей різної статі.

1.4. Специфіка формування та прояву гендерних особливостей дітей-сиріт

Гендерну ідентичність, подібно ідентичності в цілому, можна розглядати в аспектах тотожності і цілісності. Іншими словами, можна сказати, що набуття гендерної ідентичності передбачає, з одного боку, інтегрування різних гендерних стереотипів, а з іншого боку, створення

цілісного уявлення про себе як людину тієї або іншої статі в минулому, сьогоденні та майбутньому (дівчинка - дівчина - жінка, хлопчик - юнак - чоловік).

Досягнення гендерної ідентичності у дітей із закритих дитячих установ пов'язане зі значними проблемами. У літературі з цієї теми вкрай мало конкретних даних [34, 286].

Психопатологія, яка проявляється в труднощі створення власної сім'ї та виховування власних дітей тими, хто страждав від материнської депривації, зазначають ті педагоги, вихователі дитячих будинків і інтернатів, які цікавляться дорослим життям своїх вихованців. За рідкісним винятком вони не бувають нещасливі в сімейному житті, важко входять в батьківську родину чоловіка або дружини, мають безліч проблем у спілкуванні з чоловіком, їх шлюби часто виявляються неміцними. І все це незважаючи на те, що в дитячому, підлітковому, юнацькому віці майже всі вони мріють створити хорошу родину, мати дітей.

Проблеми становлення гендерної ідентичності, набуття гендерних стереотипів так чи інакше триває на всіх етапах особистісного розвитку.

Дослідники, наприклад, спостерігали, що вже в дошкільному і молодшому шкільному віці діти не грають у рольові ігри, в яких програють жіночі і чоловічі ролі (вони практично взагалі не грають у рольові ігри), хоча існує стійка думка про те, що такого роду ігри є майже вродженими. Можна так чи інакше ставитися до останнього зауваження, але в сучасній психології безперечним є теза про те, що рольові ігри типу «Дочки-матері», «в сім'ю», «у війну», «Барбі і Кена» та ін., такі, в яких підкреслюється різниця в поведінці чоловіків і жінок, надзвичайно важливі для освоєння гендерних ролей і становлення гендерної ідентичності. Зазначимо при цьому, що як дівчинка і хлопчик можуть виконувати і чоловічі, і жіночі ролі. Наприклад, у грі "Дочки-матері" дівчинка може виконувати не тільки роль мами, бабусі або дочки, але й роль папи, а хлопчик, скажімо, роль дочки. Важливо те, що у

всіх випадках освоюються моделі поведінки і стереотипи, відповідні певної тендерної ролі [55].

У дитячих будинках нерідко можна спостерігати повальне захоплення вихованців - і дівчаток і хлопчиків такими суто жіночими заняттями, як вишивка, в'язання. Безсумнівно, самі по собі ці заняття гарні. Вони розвивають тонку моторику, візуально-кінестетичну координацію, художній смак та ін. Однак у тих випадках, коли жіночі заняття у хлопчиків переважають, і у них немає можливості вибрати собі заняття, повчитися у когось стругати, пиляти, лагодити машину, це стає небезпечним саме для становлення гендерної ідентичності. Цей тонкий момент практично не враховується вихователями. Просто вони самі любили такі заняття і ділилися своїми вміннями та інтересами з вихованцями, як дівчатками, так і хлопчиками.

Найяскравіше проблеми становлення гендерних стереотипів проявляються в період статевого дозрівання. Викладачі-практики одностайно відзначають, що основні проблеми і труднощі цього періоду пов'язані з сексуальним поводженням підлітків, перед чим меркнуть такі труднощі, як неуспішність, недисциплінованість і т. п. За їх словами (і це підтверджують дані досліджень), вихованці рано починають статеве життя, часто опиняються в центрі сексуальних злочинів, турбота про свій зовнішній вигляд у багатьох, особливо у дівчат, виливається в надмірне підкреслення своєї сексуальності. Зазначимо, що прагнення підкреслити свою сексуальну привабливість - абсолютно нормально для підлітків обох статей, хоча найчастіше лякає і батьків, і вихователів, які, вочевидь, забувають, що свого часу вони робили те ж саме, тільки іншими засобами. Лякають часто саме нові форми - оголений пупок з пірсингом, кільце в носі, різнокольорові волосся і т. п.

Проблеми вихованців шкіл-інтернатів зводяться до того, що таке підкреслення, нормальне для віку, здійснюється часто неадекватними способами, невміло, нарочито, що посилюється відсутністю дійсно модного

одягу, косметики, можливості користуватися послугами хорошого перукаря і т. п. Надзвичайно важливо в школах-інтернатах проведення спеціальних занять з вихованцями, де можна і поговорити про свій зовнішній вигляд, і реально навчитися робити макіяж, гарно ходити, знайти свій стиль в одязі, зачісці.

За даними відомого вітчизняного психолога Є. Т. Соколової, підлітки, особливо сильно незадоволені своєю зовнішністю, входять у групу ризику психічних захворювань і емоційно-особистісних розладів [50, 203-205].

Вітчизняний психолог Т. І. Юферєва провела в інтернаті спеціальне дослідження, присвячене вивченню уявлень підлітків 13-15 років про сучасних чоловіків і жінок, що, на думку автора, відображало їх погляди на маскулінність/фемінність. У цих уявленнях відтворювалися думки підлітків про мотиви поведінки, ціннісні орієнтації, ідеальні моделі поведінки чоловіків і жінок, їх негативні характеристики. Для цього Т. І. Юферова, зокрема, проаналізувала твори підлітків з інтернату і зі звичайної школи на тему «Як я уявляю собі сучасних чоловіків і жінок» [69]. В інструкції спеціально підкреслювалося, що описувати слід звичайних чоловіків і жінок, а не літературних персонажів, героїчних особистостей і т.п.

Результати виявили істотні відмінності між підлітками з масової школи і з інтернату. Почнемо з описів підлітками «сучасного чоловіка». Виявилося, що для перших в сучасному чоловікові найбільш значущі його ролі як батька, чоловіка (ця категорія висловлювань по частоті її використання має вищий, перший ранг): «Я вважаю, що чоловік повинен бути главою родини у всьому (приємно бачити чоловіка, який стоїть в черзі в магазині, що відносить речі в пральню). Він так само має займатися вихованням дітей, повинен бути наочним прикладом для них». Вихованці інтернату пишуть про це дуже рідко. У вихованців інтернату в описі чоловіки на першому місці ставлення до інших людей (незалежно від їх статі): «Чоловік у моєму уявленні такий: він повинен бути порядним, чуйним до оточуючих його людей» і характеристики зовнішності: «сучасний чоловік

повинен бути акуратним, пристойно одягненим, високим, широкоплечим». У сімейних дітей ці категорії зустрічаються значно рідше. В обох групах підлітків досить високий ранг мають висловлювання про інтелект, здібності чоловіка: «Я ніколи не полюблю чоловіка, який не буде розумним. За розум я йому все пробачу». Автор на підставі аналізу матеріалу виділяє два еталона маскулінності - позитивний і негативний, зміст яких різняться у підлітків з сім'ї і інтернату. У підлітків з родини позитивний еталон включає велику кількість різноманітних емоційно насичених характеристик (освічений, інтелігентний, сміливий, з твердим характером, діловий, вміє триматися в суспільстві, займається будь-яким видом спорту, розбирається в сучасній музиці і захоплюється нею і ін.). У той же час негативний еталон - бідний, емоційно нейтральний і по суті справи відтворює думки дорослих. У вихованців інтернату - картина зворотна. Позитивний еталон бідний, схематичний і в основному складається з моральних вимог та вимог до зовнішності: «Чоловіки повинні бути сильними, сміливими, добрими. Не повинні вживати спиртні напої. Чоловік повинен доглядати за жінкою, особливо якщо він одружений і не допускати такого, щоб вдарити жінку. Він повинен бути стриманим, не лаятися». Негативний еталон, навпаки, емоційно насичений, різноманітний, гранично конкретний. Стрижнем негативного еталону для переважної більшості вихованців є алкоголізм: «Я б хотів бачити чоловіків спортсменами, красивими, сильними, добре одягненими. Не хотів би бачити п'яними, брудними, які, крім горілки, всіх забули» [69].

Подання про сучасну жінку будується у вихованців школи-інтернату тією ж логікою, що і образ чоловіка. Описуються характер, ставлення до інших людей, зовнішність. Цей образ доповнюється описом жінки як дружини і матері:

- «хотів би бачити жінку доброю духом, з вічною посмішкою»;
- «Жінка повинна бути красивою, стрункою, стежити за своїм зовнішнім виглядом»;

- «Буває, у деяких жінок є дитина, ходить брудна, невмита. А є жінки, які без чоловіка, а дитина чиста, вмита, добре вчиться».

Для сімейних дітей в образі жінки уявлення про неї як про дружину і матір виступає на перший план. Значимі також ерудованість, інтереси, розум, зовнішність і ставлення до інших людей.

Вихованці інтернату, що до негативних характеристик сучасної жінки, так само як і чоловіки, виділяють алкоголізм, а також погане виконання батьківських обов'язків.

Таким чином, у підлітків з масової школи в уявленнях сучасних чоловіків і жінок велике місце займає сімейне життя, причому ці подання наповнені безліччю конкретних позитивних характеристик. У вихованців інтернату в описах сучасних чоловіків і жінок все, що пов'язане з сім'єю, займає значно більш скромне місце, відповідні описи до того ж відрізняються, з одного боку, бідністю, абстрактністю і схематизмом позитивних характеристик, а з іншого - деталізованістю і емоційною насиченістю негативних.

В уявленнях про маскулінність/фемінність у вихованців інтернату, як у дзеркалі, відображається ключова, для нормального становлення гендерних стереопитів, обставина - відсутність адекватних зразків для ідентифікації. При цьому якщо моделі поведінки (насамперед професійної) чоловіків і жінок вихованці ще можуть знайти, спостерігаючи поведінку оточуючих їх дорослих, то зразки реальної поведінки чоловіка і дружини, матері і батька їм просто нема звідки взяти.

Фахівці в області сімейної психології підкреслюють, що люди у своїй родині, як правило, відтворюють модель батьківської сім'ї, повторюючи в поведінці - прямо або "з точністю до навпаки" - батьківську і материнську модель.

У дослідженнях Т. І. Юферової, що проводилися в 80-х роках XX століття, вивчалися, насамперед, усвідомлювані і вербалізовані

представлення підлітків про деякі типові чоловічі і жіночі риси характеру і моделі поведінки [51, 38-42].

Цікаво порівняти ці дані з результатами вивчення гендерної ідентичності, представленими в роботі Є. А. Сергієнко, А. Н. Пугачової [56, 40-46]. Автори вивчали дівчат 14-17 років, що виросли в родині і в дитячому будинку. У роботі використовувалися як вербальні методики, так і малюнкові. На думку авторів, це дозволяє співвідносити уявлення про жіночі ролі, материнство, майбутнє сімейне життя на усвідомленому і неусвідомленому рівнях. Результати цього дослідження в цілому підтвердили дані, отримані Т. І. Юферовою. Був виявлений також ряд нових фактів. У більшості дівчаток з дитячих будинків спостерігається фемінний тип гендерної ідентичності (55%), у 40% - андрогінний. Інша картина у дівчаток з родин: 45% - андрогінний, 30% - жіночий, 25% - маскулінний тип гендерної ідентичності.

На думку авторів, саме андрогінний тип гендерної ідентичності є найбільш адаптивним, оскільки поєднання маскулінних і фемінних рис дозволяють людині проявляти більшу гнучкість і пластичність в поведінці, використовувати різні стратегії для життєвих проблем. Автори вважають також, що вимоги сучасного суспільства сприяють більшої маскулінізації поведінки. З цієї точки зору, дівчинки-підлітки з сім'ї, за отриманими авторами результатами, більшою мірою відповідають сучасним вимогам: вони прагнуть стати більш незалежними, напористими, самодостатніми, сильними.

Така маскулінність гендерних установок, що проявляються на вербальному рівні, поєднується з високою вираженістю у них фемінних рис, що особливо яскраво проявляється в малюнках. Дівчинки-підлітки, які виросли в умовах сімейної депривації, навпаки, мають більш фемінні гендерні установки, які проявляються на вербальному рівні, на тлі більш низької вираженості у них фемінних рис, що проявляється у малюнках. У їх малюнках відзначається високий показник дисгармонійних ознак (50%

дівчаток-сиріт обмежилися зображенням своїх портретів, тоді як всі 100% дівчаток з родини намалювали себе цілком). Автори пов'язують це з наявністю соціально-рольових конфліктів і порушенням розвитку «образу Я». Схильність до ігнорування своєї жіночності, невміння розкрити свою сексуальність, поєднуються у дівчаток-сиріт зі стійкою заниженою самооцінкою, не сформованістю «образу Я», особливо в його статєрольовому аспекті.

Розрізняються представлення дівчаток підлітків - про майбутню дитину і майбутню сім'ю. Дівчинки з сім'ї планують стати матір'ю в 22-24 року, у той час як дівчатка-сироти в 20-22. Це може говорити про більшу відповідальність перших. Дівчатка з обох груп висловлювали бажання мати дітей, проте свідомі установки відрізняються від установок неусвідомлених, що вилилися у малюнку. Малюнки 50% дівчаток з інтернату свідчать про неусвідомлене відкидання і ігнорування дитини, тоді як у дівчаток з родини цього не виявляється. Для них дитина незмінно є бажаною, емоційно привабливою людиною, відносини з якою відрізняються взаємним задоволенням, підтримкою, активною взаємодією [56, 41-46].

Відношення до сім'ї також демонструє відмінності між групами. Для дівчаток з дитячого будинку на вербальному рівні характерні ідеалізація інституту сім'ї, наявність установок на створення сім'ї без сварок, конфліктів, прагнення стати матір'ю і господаркою будинку. Однак на неусвідомленому рівні - у малюнках - в їх зображеннях сім'ї переважають роз'єднаність, відсутність інтеграції та партнерства. У дівчаток з масової школи уявлення про майбутні сім'ї, природно, більш реалістичні. Спостерігаючи за життям своїх матерів, вони планують уникнути обмеження своїх життєвих інтересів виключно сім'єю. Ця роль їх не влаштовує. Вони визнають, що навіть в благополучній родині можуть зустрічатися конфлікти і суперечки. Це підтверджується і в малюнках. На думку авторів, таке відношення до майбутнього сімейного життя буде сприяти більшій готовності: до труднощів і проблем сімейного життя і вмінню їх долати. В цілому автори приходять до

висновку про те, що дівчатка-сироти мають абстрактні моделі гендерної поведінки, побудовані за принципом гіперкомпенсації, що істотно ускладнює процес становлення гендерних стереотипів і гендерної ідентичності [64, 157].

Сказане дає можливість наступним чином інтерпретувати представлені дані вище Т. І. Юферовою: виявлені нею особливості уявлень про маскулінність/фемінність у вихованців інтернату слід оцінити як конструктивні. Конструктивне у них, саме момент відштовхування від негативних характеристик чоловіка і жінки, які черпаються ними з свого раннього досвіду спілкування з батьками або з рідкісних, часто зовсім безрадісних зустрічей з ними. Це далеко не завжди враховується в процесі виховання, так як багато педагогів з найкращих спонукань прагнуть, навпаки, до того, щоб всіляко оберігати дитину від неприємних спогадів, від зустрічей з батьком або матір'ю. Більш продуктивним шляхом є допомога дитині в переробці - інтелектуального та емоційного - негативного досвіду. Інакше такий досвід буде неминуче відтворюватися в дорослому житті, незважаючи навіть на безпосередньо негативне до нього відношення.

Тут слід підкреслити особливо слово переробка, тому що звернення до негативних образів батьків зустрічається, на жаль, навіть занадто часто. Навіть найкращі вихователі з найкращих спонукань постійно використовують такі вислови: «Ти що, хочеш повторити шлях своєї матері», «Ти що ж, збираєшся все життя сидіти у в'язниці, як твій батько». Такі висловлювання не тільки педагогічно неефективні, але й психологічно шкідливі, оскільки не просто не сприяють переробки важкого емоційного життєвого досвіду дитини, але і викликають у нього різноманітні захисні реакції. Останні виникають внаслідок того, що для дитини такі висловлювання є травмуючими, вони не можуть бути прийняті [50, 207-210].

Отже, узагальнюючи вищесказане, із необхідністю доходимо висновку про те, що як і в вітчизняній, так і в зарубіжній літературі майже не було розроблено і експериментально досліджено питання особливостей гендерних стереотипів у дітей-сиріт, що виховуються в школах-інтернатах.

Вивчення особливостей гендерних стереотипів дітей-сиріт в більшості відбувалися на основі вивчення гендерної ідентичності, де і були висвітленні деякі особливості гендерних стереотипів вихованців шкіл-інтернатів [8; 50; 51; 56; 64].

Проаналізувавши набуття гендерних особистостей дітьми на різних вікових етапах, для дослідження нами був обраний підлітковий вік, тому що саме в цей час діти набувають «самостійності» в своїх судженнях, в становленні себе як особистості, від того, як складаються знання підлітка про гендерні стереотипи, залежить багато сторін його майбутнього ставлення до самого себе, і до оточуючих людей різної статі.

Також ми побачили, що на становлення гендерних особливостей дітей, які виховуються в школах-інтернатах, впливають умови в яких вони зростають. Якщо говорити про підлітків з сімей, було встановлено, що вже на сьогоднішній день, вони не схильні до гендерної стереотипізації, чого не можна зазначити у дітей-сиріт, тому що досі не було поставлено і досліджено питання, що до їх схильності до гендерної стереотипізації, саме тому наступний розділ нашої роботи присвячений дослідженню цього питання.

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ВИХОВАНЦІВ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРІТ

2.1. Методи, методика і процедура дослідження схильності до гендерної стереотипізації

В першому розділі ми розглянули поняття «гендерні стереотипи», проаналізували дослідження, які були присвячені цьому питанню в зарубіжній та вітчизняній психології, а також приділили увагу розгляду вже дослідженим аспектам гендерних особливостей дітей-сиріт.

При аналізі психологічної літератури нами було підтверджено актуальність нашої дипломної роботи, тому що особливостям гендерних стереотипів дітей-сиріт майже не було присвячено досліджуваних робіт, зокрема виявленню їх схильності до гендерної стереотипізації, тому цей розділ буде присвячений висвітленню результатів нашої дослідницької роботи з цього питання.

Нами було висунуто гіпотезу про те, що у більшості підлітків, що виховуються в школах-інтернатах для дітей-сиріт, буде високий ступінь схильності гендерним стереотипам своєї статі.

Перед нами стояла мета провести дослідження для підтвердження або скасування нашої гіпотези.

Базою для проведення дослідницьких робіт став Комунальний заклад «Запорізька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №1» Запорізької обласної ради.

У дослідженні приймало участь 52 дитини віком від 13 до 16 років. З них 24 чоловічої і 28 жіночої статі.

Для визначення схильності гендерним стереотипам ми використовували такі методики:

Опитувальник «Я-жінка/чоловік» Л. Н. Ожигової (див. додаток А) [48, 168-169];

Опитувальник С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожиговой) (див. додаток Б) [48, 286-290].

Опитувальник «Я-жінка/чоловік» складається з дев’яти незакінчених речень, які починаються з фрази «Я-жінка» або «Я-чоловік» (бланки роздаються у відповідності з біологічною статтю) і далі залишений порожній рядок (див. додаток А). В інструкції вказано, що потрібно протягом 10 хвилин продовжити ці речення.

Обробка результатів даного опитувальника проводиться таким чином: для кожного речення виводиться бал, який показує, наскільки дане речення характеризує відповідача, як схильного гендерним стереотипам (2 бали), несхильного (0 балів) або нейтрального до них (1 бал). У цьому випадку індивідуальна оцінка ступеня стереотипність/нестереотипність має суб'єктивний характер, тобто сам відповідач визначає для себе характеристики гендерного стереотипу.

Після проводився підрахунок балів. Набрана кількість балів від 13 до 18 свідчить про те, що особистість характеризує себе як схильну гендерним стереотипам; кількість балів від 7 до 12 - про те, що особистість погано усвідомлює або «витісняє» власні гендерні характеристики; кількість балів від 0 до 6 свідчить про те, що особистість характеризує себе як не несхильну гендерним стереотипам.

Далі ми підраховували середні показники ступенів відповідності гендерним стереотипам всієї вибірки.

Опитувальник С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожигової) нами був використаний для підтвердження надійності результатів першого опитування. Він спрямований на вивчення схильності особистості стереотипам маскулінності/фемінності.

Опитувальник складається з двох частин в яких вказано 60 тверджень. Інструкція до 1-ої частини: «Оцініть наявність (або відсутність) у більшості

жінок названих нижче якостей. Можна відповідати «так» або «ні»». Інструкція для 2-ої частини: «Оцініть наявність (або відсутність) у більшості чоловіків названих нижче якостей. Можна відповідати «так» або «ні»»[48, 286-290].

Обробка результатів даного опитувальника проводиться таким чином: згідно з ключем підраховуються показники фемінності та маскулінності в образах чоловіків та жінок.

Можна робити висновок про схильність стереотипам, якщо в образі чоловіка домінують маскулінні якості, а фемінні характеристики представлені в незначній мірі (в образі жінки - навпаки). Якщо в образах чоловіків і жінок приблизно рівною мірою представлені і маскулінні і фемінні характеристики, то можна говорити про те, що особа не схильна до стереотипізації. Можливі варіанти, коли один з образів (чоловічий чи жіночий) виявиться стереотипним, а інший - ні. Тоді можна припустити, що людина сприймає стереотипно тільки одну з груп (групу чоловіків або жінок).

Далі ми підраховували середні показники ступенів схильності гендерним стереотипам всієї вибірки.

На підставі отриманих результатів нами було вирішено розробити і провести корекційно - розвиваючу програму для врегулювання і зменшення високих ступенів схильностей гендерним стереотипам.

Надалі для того, щоб перевірити вплив цієї програми, ми провели повторне дослідження за допомогою тих же опитувальників. Та порівняли результати.

Виходячи з всього вище сказаного процес дослідження особливостей гендерних стереотипів складається з таких етапів:

1. Проведення дослідження для підтвердження або скасування гіпотези.

1.1. Проведення та обробка результатів опитувальника «Я-жінка/чоловік» Л. Н. Ожигової.

1.2. Проведення та обробка результатів опитувальника С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожигової).

2. Розробка та проведення корекційно – розвиваючої програми.

3. Повторне дослідження для перевірки впливу програми.

4. Співвідношення результатів першого та повторного (контрольного) дослідження.

В наступних пунктах ми детально розглянемо наші дослідження, а також обґрунтуємо внесення корекційно - розвиваючої програми до нашої дипломної роботи, а також перевіримо її ефективність.

2.2. Результати дослідження схильності гендерним стереотипам підлітків, що виховуються в школі-інтернаті

Для визначення ступеня схильності гендерним стереотипам ми використовували такі методики:

Опитувальник «Я-жінка/чоловік» Л. Н. Ожигової (див. додаток А) [48, 168-169];

Опитувальник С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожигової) (див. додаток Б) [48, 286-290].

При кількісному аналізі опитувальника «Я-жінка/чоловік» (див. табл. 2.2.1) ми підрахували чисельність підлітків по кожній ступені схильності: у 23 дітей - виявлена ступінь схильності гендерним стереотипам; у 15 – несхильності; і у 14 – нейтральності.

У процентному співвідношенні це виглядає наступним чином: у 44% - схильна ступінь, у 27% - нейтральна, у 29% - несхильна (див. рис. 2.2.1).

Рис. 2.2.1. Результати опитувальника «Я жінка/чоловік» (першочергове дослідження)

Опитувальник С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожигової) нами був використаний для підтвердження надійності результатів першого опитування, а також для того, щоб детальніші розглянути схильність підлітків стереотипам маскулінності/фемінності.

Цей опитувальник цікавий тим, що він показує схильність не тільки гендерним стереотипам своєї статі, а також дає нам змогу побачити схильність стереотипізувати протилежну стать. В результаті ми отримуємо такі показники:

- Схильність хлопців стереотипізувати чоловічу стать;
- Схильність дівчат стереотипізувати жіночу стать;
- Схильність хлопців стереотипізувати жіночу стать;
- Схильність дівчат стереотипізувати чоловічу стать.

Оцінка йде по двом критеріям: схильність або несхильність гендерним стереотипам.

В ході обробки ми отримали такі кількісні показники:

- схильність хлопців стереотипізувати чоловічу стать: 10 (42%) – схильні, 14 (58%) – несхильні (див. рис. 2.2.2);
- схильність хлопців стереотипізувати жіночу стать: 16 (67%) – схильні; 8 (33%) – несхильні (див. рис. 2.2.2);

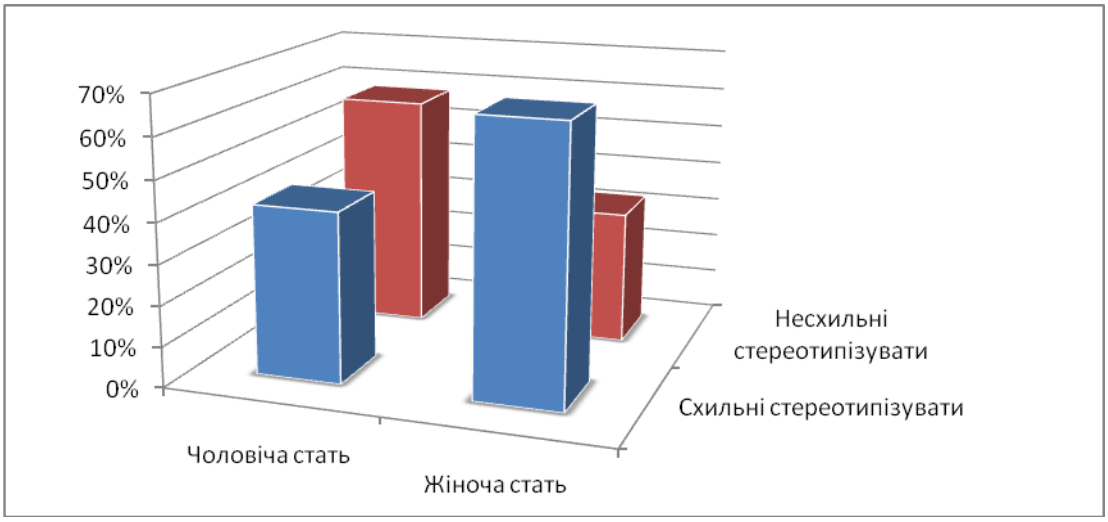

Рис. 2.2.2. Схильність хлопців гендерним стереотипам чоловічої та жіночої статі (першочергове дослідження)

- схильність дівчат стереотипізувати жіночу стать: 19 (68%) – схильні; 9 (32%) – несхильні (див. рис. 2.2.3);
- схильність дівчат стереотипізувати чоловічу стать: 17 (61%) – схильні; 11(39%) – несхильні (див. рис. 2.2.3).

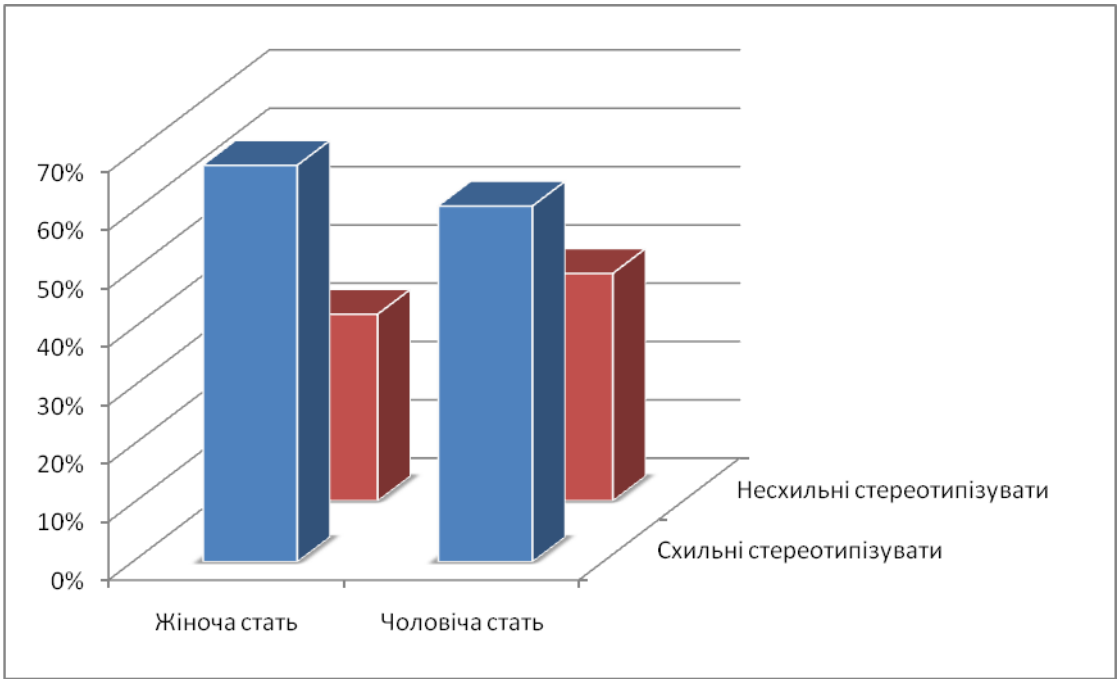

Рис. 2.2.3. Схильність дівчат гендерним стереотипам жіночої і чоловічої статі (першочергове дослідження)

Отже, ми можемо зробити висновки, що наша гіпотеза про те, що у більшості підлітків, що виховуються в школах-інтернатах для дітей-сиріт, буде висока ступінь схильності гендерним стереотипам своєї статі, підтвердилась частково.

За результатами опитувальника «Я-жінка/чоловік» Л. Н. Ожигової, найбільший відсоток, 23 чоловіка з 52, має ступень схильності гендерним стереотипам, а 14 з них – нейтральний ступінь, що свідчить про те, що вони погано усвідомлюють або «витісняють» особистісні гендерні характеристики (див. табл. 2.2.1). Ці результати підтверджують нашу гіпотезу.

Але при детальнішому аналізі схильності гендерним стереотипам, за допомогою опитувальника С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожигової), ми дізналися, що хлопці на відміну від дівчат мають меншу схильність до стереотипізації своєї статі (42% на відміну від дівчат, у яких 68% схильності), проте в них виявляється схильність гендерним стереотипам жіночої статі (67%) (див. табл. 2.2.2). Дівчата і в цьому опитуванні показали схильність гендерним стереотипам своєї статі (68%), а також і чоловічої (61%).

Тому що більшість хлопців виявилися несхильними гендерним стереотипам своєї статі (58%), наша гіпотеза була частково спростована, так як ми припустили, що в них у більшості навпаки буде схильність гендерним стереотипам, а дівчата частково підтвердили нашу гіпотезу.

В результаті виявлених нами, все ж таки, високих показників схильності (про їх влив ми розповідали в теоретичній частині нашої роботи), ми вирішили розробити корекційно-розвиваючу програму, яка б знизила загальний відсоток схильності гендерним стереотипам.

2.3. Корекційно-розвиваюча програма спрямована на зменшення схильності до стереотипізації за статтю

Розроблена нами корекційно-розвиваюча програма, спрямована:

- на збагачення знаннями учнів про те, що таке гендерні стереотипи;
- на зменшення схильності гендерним стереотипам;
- на усвідомлення їх впливу в житті кожної людини;
- на ознайомлення з особистими стереотипами і їх впливу на повсякденне життя;
- а так само сформувати основи критичного погляду на гендерні стереотипи, тобто здібності виявляти і усвідомлено аналізувати їх в різних сферах життя.

Програма включає 5 окремих занять, по 4-м темам:

- Гендерні стереотипи і життєвий шлях людини.
- Гендерні стереотипи і їх вплив на поведінку людини.
- Вплив гендерних стереотипів на якість міжособистісного спілкування.
- Дослідження особистих і розгляд групових гендерних стереотипів.

Загальна кількість часу корекційно-розвиваючої програми складає 9-10 годин. Вона була проведена в період з 15.04.24 по 12.05.24, заняття проводились один раз на тиждень.

Заняття 1.

Тема: Гендерні стереотипи і життєвий шлях людини.

Це заняття займає 4 години і може бути розділене на дві частини (відповідно з 2-го по 5-й етап і з 6-го по 9-й етапи). Етапи введення і підведення підсумків повторюються спочатку і у кінці кожного зайняття. Бажано, щоб учасники розташовувалися під час зайняття в крузі, і кожен

учасник міг бачити один одного. Наприклад, учасники можуть сидіти за круглим столом.

Цілі зайняття

Інформаційна: познайомити з механізмами виникнення і відтворення гендерних стереотипів у буденній свідомості і повсякденній практиці.

Повчальна: сформувати основи критичного погляду на гендерні стереотипи, тобто здібності виявляти і усвідомлено аналізувати їх в різних сферах життя — навчанні, роботі, літературі і т.п.

Оснащення

Листи паперу формату А 4, кольорові олівці, фломастери.

Порядок роботи:

Етап 0. Вступна лекція (проводиться при необхідності інформування по цій темі).

Етап 1. Вступ.

Етап 2. Складання списку гендерних стереотипів.

Етап 3. Інсценування ситуації спілкування.

Етап 4. Обговорення інсценування ситуації спілкування.

Етап 5. Дискусія про наслідки гендерних стереотипів в житті.

Етап 6. Складання притч про виникнення гендерного стереотипу.

Етап 7. Дискусія про необхідність позбавлятися від гендерних стереотипів.

Етап 8. Інформаційне повідомлення психолога. Цілі психологічної роботи з гендерними стереотипами.

Етап 9. Складання рекламного повідомлення, що не містить гендерних стереотипів.

Етап 10. Підведення підсумків.

Хід роботи заняття 1.1.

Етап 0. Вступна лекція.

Гендерний стереотип — це спрощений, стійкий, емоційно забарвлений образ поведінки і рис характеру чоловіків і жінок. Ці стереотипи

проявляються в усіх сферах життя людини : в самосвідомості, міжособистісному спілкуванні, в міжгруповій взаємодії. Вони дуже стійкі. М.Джекмен і М. Сентер виявили, що гендерні стереотипи набагато сильніші за расові [36].

Таким чином, існуюча норма поведінки перетворюється на припис. Гендерні стереотипи визначають статусні характеристики чоловіків і жінок, закріплюючи домінуюче положення чоловіків і дискримінаційні практики відносно жінок [15].

Виділяють декілька груп гендерних стереотипів [26]. До першої відносяться стереотипи маскулінності-фемінности. У стереотипному уявленні маскулінності приписуються «активно - творчі» характеристики, інструментальні риси особистості, такі, як активність, домінантність, упевненість в собі, агресивність, логічне мислення, здатність до лідерства. Фемінність, навпаки, розглядається як «пасивно - репродуктивний початок», що проявляється в експресивних особових характеристиках, таких, як залежність, дбайливість, тривожність, низька самооцінка, емоційність. Маскулінні характеристики зазвичай протиставляються фемінним і розглядаються як протилежні.

Друга група гендерних стереотипів включає уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками і жінками. Для жінки найбільш значимою соціальною роллю вважається роль домогосподарки, матері. Жінці пропонується знаходження в приватній сфері життя — будинок, народження дітей, на неї покладається відповідальність за взаємовідносини в сім'ї. У німецькій мові існує приказка про чотири «К», що відбиває стереотипне уявлення про соціальну роль жінки. Переводиться вона як: «кухня, кирха, дитина, сукня». Чоловікам пропонується включеність в громадське життя, професійна успішність, відповідальність за забезпечення сім'ї. Найбільш значимими соціальними ролями для чоловіка є саме професійні ролі.

Третя група гендерних стереотипів визначається специфікою змісту праці. Відповідно до традиційних представлень передбачається, що жіноча

праця повинна носити виконавський, обслуговуючий характер, бути частиною експресивної сфери діяльності. Жінки найчастіше працюють у сфері торгівлі, охорони здоров'я, освіти. Для чоловіків можлива творча і керівна робота, їх праця визначається в інструментальній сфері діяльності.

Як виникли гендерні стереотипи? Гендерні стереотипи сформувалися на підставі сприйняття і тлумачення статевих відмінностей в різні історичні періоди, в різних культурах, а також в результаті віками існуючого розподілу праці [60].

Гендерні стереотипи виступають генеральними угодами про взаємодію «чоловічого» і «жіночого». Позитивним у дії гендерних стереотипів Дж.Мані і П.Такер рахують підтримку міжособистісного і міжгрупового взаєморозуміння і співпраці. Стереотипи, на їх думку, мають бути одночасно ригідні і гнучкі, щоб, з одного боку забезпечувати стійкість представлень, з іншого — не зупиняти розвиток суспільства [37].

У чому негативна дія гендерних стереотипів? Гендерні стереотипи можуть негативно позначатися на самореалізації чоловіків і жінок, виступати бар'єром в розвитку індивідуальності [26]. На думку К. А. Абульханової-Славської, самореалізація і самовираження неможливі, якщо діяльність виконується на підставі почуття обов'язку. У подібній ситуації не враховуються особисті інтереси, втрачається почуття «Я», формується покірність і залежність. Подібне самовідчуття і самосприйняття не відповідає ідеям самореалізації і вільного вибору.

Але навіть індивід, що визнає свою незалежність від гендерних стереотипів, може їх наслідувати на несвідомому рівні. Так гендерні представлення перетворюються на пророцтва, що самі виконуються [15]. Пророцтво, що самі виконуються, — це неусвідомлене, внутрішнє переконання людини, установка по відношенню до яких-небудь об'єктів або подій, що реалізовуються в реальній поведінці. Маючи неусвідомлювані установки до самого себе, індивід зовні заявляє незалежність від гендерного

стереотипу, проте, привносить його до життя, реалізує стереотипне представлення.

Етап 1. Вступ

Заняття розпочинається з обміну новинами, обговорення того, що радує учнів в їх житті, у навколишньому світі в даний момент. Наприклад, психолог може поставити питання: що нового, хорошого сталося у вашому житті відколи ми з вами не бачилися? Він просить тих, що бажають відповісти на питання, і при цьому може додатково уточнити: «Що в цьому для вас хорошого»?, підтримати словами: «чудово», «прекрасно». Важливо зробити акцент на позитивному в описуваних подіях. Психолог разом з учнями відповідає на поставлене питання.

Іноді учні можуть бути занурені в які-небудь проблеми, пов'язані, наприклад, з учбовою діяльністю, контрольними і таке інше. Можна виділити невеликий час і вислухати їх. Завдання психолога просто послухати сказане, не коментуючи, не даючи порад. Подібне обговорення як позитивного, так і негативного, сприяє включенню учнів в роботу, відверненню від повсякденних подій життя.

Етап 2. Складання списку гендерних стереотипів

Робота спочатку проходить в групах по 4-6 чоловік.

Завдання. Згадайте гендерні стереотипи, з якими ви стикалися. Сформулюйте їх коротко, наприклад: «жінки — емоційні, чоловіки — раціональні»; «жінка має бути красивою і сексуально-привабливою»; «чоловік повинен все знати і ні в чому не сумніватися».

Потім кожна група зачитує список стереотипів, які були ними виділені. Коментар психолога: гендерні стереотипи можна виявити в усіх сферах життя індивіда: в самосвідомості, міжособистісному спілкуванні, міжгруповій взаємодії та ін.

Етап 3. Інсценування ситуації спілкування

Перша частина завдання виконується в групах по 4-6 чоловік.

Виберіть один з гендерних стереотипів і придумайте ситуацію спілкування — діалог, учасники якого наслідують цей стереотип. Потім придумайте ситуацію спілкування - діалог, коли учасники не наслідують цей стереотип, поводяться нестереотипно (ви можете розібрати ту ж ситуацію, що і вперше). Інсценуйте обидва діалоги.

Потім кожна група представляє підготовлене інсценування.

Після кожного представлення психолог запитує інших учнів:

- Який гендерний стереотип був представлений в інсценуванні?
- Що вам сподобалося в інсценуванні, яке підготувала група?

При відповіді на друге питання важливо, щоб прозвучали 2-3 думки. Психолог може також сам відповісти на питання. Якщо учні утруднюються виділити позитивний початок в роботі групи, що виступила, психолог може дати додатковий коментар: «Уміти виділяти хороше в діяльності інших людей — це важлива соціально-психологічна навичка».

Іноді учням важко вийти і програти що-небудь із-за ніяковості, зніяковіння. У подібній ситуації можна підтримати їх оплесками. Психолог також може запитати: що важкого для вас в тому, щоб виступити перед групою?

Етап 4. Обговорення інсценування ситуації спілкування

В ході обговорення психолог послідовно ставить питання, вислуховує відповіді і узагальнює сказане. Перед переходом до наступного питання повторює і узагальнює основні думки, висловлені учнями, коментує сказане на підставі теоретичних аспектів теми.

Питання

Що вам було простіше, яку ситуацію придумати і розіграти: стереотипну або ні? Як ви вважаєте, чому?

Коментарі психолога

Відтворення гендерних стереотипів в житті — це повсякденна практика. Тому часто ми не помічаємо їх прояву і приймаємо те, що

відбувається за норму. Іноді гендерні стереотипи можуть робити негативний вплив на процес спілкування, а іноді позитивне.

Питання

Як ви себе почували в процесі інсценування стереотипної - нестереотипної ситуації : комфортно, зручно або дискомфортно? Чому?

Коментарі психолога

Дискомфорт при інсценуванні може бути пов'язаний: 1) з особистим негативним досвідом відтворення гендерних стереотипів; 2) з незвичністю, незвичністю ситуації взаємодії; 3) зі зніяковінням при публічному виступі.

Питання

Як ви вважаєте, чи можливе виникнення подібних ситуацій в житті? Наскільки вони типові?

Завершальний коментар психолога

Гендерні стереотипи — це глибоко укорінені представлення, що важко змінюються і часто неусвідомлювані.

Етап 5. Дискусія про наслідування гендерних стереотипів в житті

Спочатку робота проходить в групах по 6-10 чоловік.

Завдання. Дайте відповідь на наступні питання, обговорите відповіді в групах.

- Що ви бачите негативного у відтворенні і дії гендерних стереотипів?
- Що ви бачите позитивного у відтворенні і дії гендерних стереотипів?
- Чи необхідно наслідувати гендерні стереотипи в житті, відповідати вимогам, що пред'являються ними?

Потім кожна група представлятиме свою точку зору.

Після обговорення думка кожної групи із заявлених питань представляється усім. Психолог узагальнює основні думки, висловлені групами, заохочує обмін думками, якщо у різних груп вони вступають в протиріччя.

У кінці дискусії психолог ще раз підкреслює негативне і позитивне в ситуації відтворення гендерних стереотипів в житті, спираючись на ідеї, висловлені учнями.

Хід роботи зайняття 1.2.

Етап 6. Складання притч про виникнення гендерного стереотипу.

Як виникли гендерні стереотипи?

Спочатку пропонуються творчі завдання для роботи в групах по 4-6 чоловік:

Спробуйте відтворити схему виникнення якого-небудь стереотипу, придумайте історію, неначе ви проводите етнографічне, історичне дослідження. Напишіть текст у вигляді притчі.

Перед початком роботи учнів психолог розповідає як приклад притчу «Про те, як варили м'ясо».

У одній сім'ї було фірмове блюдо: особливі м'ясні рулетики. Одного разу молода дівчина помітила, що хазяйки розрізають м'ясо на дві частини, через що сік витікає і м'ясо стає менш соковитим. Вона запитала у своєї мами, яка навчала її готувати м'ясні рулетики :

— Мама, чому ти розрізаєш м'ясо, перш ніж класти в каструльку, адже воно виходить менш соковитим?

— Так учила мене готувати моя мама.

Тоді дівчина пішла до своєї бабусі і запитала:

— Бабуся, коли ти готуєш м'ясні рулетики, ти розрізаєш м'ясо, адже воно виходить менш соковитим?

— Так учила мене готувати моя мама.

Дівчина пішла до матері своєї бабусі, і там почула ту ж відповідь. Коли вона дійшла до найстарішої бабусі і запитала її:

— Шановна бабуся, чому ти розрізала м'ясо перед тим, як класти в каструльку, адже так воно виходить менш соковитим?

— А у мене каструлька була маленька, і м'ясо не поміщалося.

Мета роботи — усвідомлення механізмів відтворення гендерних стереотипів в повсякденній практиці.

Після підготовки кожна група представляє свою роботу. Психолог просить усіх учнів відповісти на питання: що сподобалося в тому, як створила історію група?

Підводячи підсумки, психолог повторює матеріал лекції про культурно-історичні витоки виникнення гендерних стереотипів.

Етап 7. Дискусія про необхідність позбавлятися від гендерних стереотипів

Перший етап роботи проходить в групах по 4-6 чоловік.

Завдання:

Обговоріть в групах відповіді на наступні питання.

Чи необхідно позбавлятися від гендерних стереотипів? Чому?

Що можна робити, щоб звільнитися від тих обмежень, які накладають гендерні стереотипи?

Після обговорення думка кожної групи із заявлених питань представляється перед усіма. Психолог узагальнює основні думки, висловлені групами, заохочує обмін думками, якщо у різних груп вони вступають в протиріччя.

У кінці дискусії він виділяє основну мету в роботі з гендерними стереотипами, а саме — їх усвідомлення.

Етап 8. Інформаційне повідомлення психолога

Цілі психологічної роботи з гендерними стереотипами.

Гендерні стереотипи — невід'ємна частина повсякденних практик. Як писала Дж. Батлер, усе суспільство «гендерно - схематизовано». Основною метою в роботі з гендерними стереотипами являється їх усвідомлення. Чому? Відповідь на це питання може бути знайдена при аналізі механізмів дії гендерних стереотипів.

Соціальний стереотип визначає способи сприйняття людиною соціальних явищ, а також його поведінки в різних ситуаціях. Індивід завжди

прагне наслідувати соціальний стереотип, оскільки приймає його як істинне знання. Особливістю будь-якого соціального стереотипу є обмеження вибору суб'єкта в рішенні різних життєвих ситуацій. Чому? Тому що соціальний стереотип завжди містить обмежену кількість рішень. Коли індивід, внутрішньо згідний зі змістом стереотипу, стикається з невідповідністю його власної поведінки, він може переживати значний внутрішній дискомфорт. Надалі він прагнутиме уникати нестереотипної поведінки.

Усвідомлення гендерних стереотипів надає людині вибір. У кожній життєвій ситуації суб'єкт вільно вибирає способи поведінки незалежно від того, наскільки вони відповідають його гендерним стереотипам.

Етап 9. Складання рекламного повідомлення, що не містить гендерних стереотипів

Завдання

Придумайте рекламу, рекламне повідомлення, яке не містило б гендерних стереотипів. Ви можете не лише скласти текст, але і зображувати її у вигляді плакату.

Спочатку робота виконується в групах по 4-6 чоловік. Учням пропонується скористатися листами паперу формату А4, кольоровими олівцями, фломастерами. Потім кожна група представляє створену рекламу. Після кожного представлення психолог запитує: що вам сподобалося в тому, як група придумала рекламу, що не містить гендерних стереотипів?

Після представлення усіх рекламних зображень, можна обговорити, з якими труднощами зіткнулися учні при їх створенні. Ці труднощі вказуватимуть на життєстійкість і жорсткість змісту гендерних стереотипів.

Етап 10. Підведення підсумків зайняття

Психолог запитує учнів про те, що їм сподобалося в занятті, що було важливо, що нового вони сьогодні дізналися. Завдання психолога просто вислухати сказане, не коментуючи, не даючи порад. Потім психолог сам відповідає на виниклі питання.

Зайняття 2.

Тема: Гендерні стереотипи і їх вплив на поведінку людини.

Тривалість заняття - 1,5 - 2 години

Мета заняття - прояснення гендерних стереотипів учнів, усвідомлення їх впливу на поведінку.

Порядок роботи

Етап 1. Вступна лекція.

Етап 2. Завдання «Ідеальна жінка, ідеальний чоловік».

Етап 3. «Розхитування» стереотипів.

Етап 4. Завдання «Нові ми».

Хід роботи.

Етап 1. Вступна лекція.

Гендерні стереотипи — це, по суті, соціальні норми. У усіх нас є уявлення про те, що чоловікам і жінкам властиві певні набори конкретних якостей і моделей поведінки, що переважна більшість людей дотримуються цієї точки зору, і що зазвичай ми усвідомлюємо, яка поведінка вважається правильною для представників тієї або іншої статі.

Усі існуючі гендерні стереотипи можна розділити на три групи.

Перша група — це стереотипи маскулінності-фемінності — нормативні уявлення про соматичні, психічні, поведінкові властивості, які характерні для чоловіків і жінок. Чоловіки компетентні, домінантні, незалежні, агресивні, самовпевнені, схильні міркувати логічно, здатні управляти своїми почуттями. Жінки більше пасивні, залежні, емоційні, дбайливі і ніжні.

Інша група стереотипів торкається змісту праці чоловіків і жінок : традиційною для жінок вважається діяльність обслуговуюча, виконавська; для чоловіків же характерна діяльність інструментальна, творча, їм «по плечу» організовувати і керувати.

Третя група стереотипів пов'язана із закріпленням сімейних і професійних ролей відповідно до статі. Для чоловіків головні ролі — професійні, для жінок — сімейні. «Нормальний» чоловік прагне до побудови

кар'єри, професійного успіху; «нормальна» жінка хоче вийти заміж і мати дітей, вести домашнє господарство.

Вказані стереотипи відрізняються вражаючою життєстійкістю. Їх міцна стійкість у свідомості великої частини населення сприяє відтворенню стереотипів з покоління в покоління в процесі соціалізації. У багатьох країнах уявлення про роль жінки суперечать активному життєвому стилю, тому значне число жінок не прагне до самореалізації в сферах, що виходять за рамки традиційно пропонованих їм. Жінка, що проявила свої здібності, бажає реалізувати свій потенціал, часто приходить до конфлікту з традиційними поглядами оточення на місце жінки в суспільстві і, можливо, до конфлікту з власним уявленням про себе як про особу. Жінки працюють і в той же час несуть велику частину обов'язків по будинку і уходу за дітьми. На шляху жінок до традиційно чоловічих, високооплачуваним і високим по статусу роботам поставлена безліч бар'єрів: культурні, юридичні, освітні. Жінки стикаються із завищеними вимогами, дискримінацією при прийомі на роботу, при службовому просуванні — усе це перешкоджає реалізації жінкою себе як особистості.

Але і на чоловіка гендерні стереотипи також роблять негативний вплив. До компонентів традиційної чоловічої ролі відносять норми успішності/статусу, розумової, фізичної і емоційної твердості, антижіночності. Для багатьох чоловіків повна відповідність цим нормам недосяжна, що викликає стрес і призводить до компенсаторних реакцій: обмеження емоційності, нав'язливе прагнення до змагання і успіху і т. п.

Для повноцінного розвитку і самореалізації людині необхідно позбавитися від обмежень, що накладаються традиційним стереотипним мисленням на поведінку чоловіків і жінок, і які є лише умовністю. Свобода від подібних стереотипів (а по суті — забобонів) дає людині можливість набути душевного і фізичного здоров'я і здатності жити повним життям.

Етап 2. Завдання «Ідеальна жінка, ідеальний чоловік»

Мета завдання — прояснення власних уявлень про «ідеальний» жіночий і чоловічий образ, уточнення, в якій ступені ці представлення є власними переконаннями, а в якій — відбивають бажання оточення бачити нас такими, пропоновані суспільством гендерні стереотипи.

Учні впродовж 5-6 хвилин записують характеристики, складові, на їх думку, образ «ідеальної жінки» і «ідеального чоловіка». Потім в міні-групах зачитують свої списки, складаючи узагальнений образ. За підсумками роботи міні-груп моделюється представлення групи в цілому. Підсумковий образ, складений усією групою, фіксується на дошці.

Далі учням пропонується прочитати характеристики образів чоловіка і жінки, що вийшли, упереджаючи кожну словами: «Я абсолютно переконана/переконаний, що жінка/чоловік повинна/ має бути...», «Я твердо вірю, що жінка/чоловік повинна/має бути...», «Я абсолютно точно знаю, що жінка/чоловік повинна/має бути...». Ця робота виконується індивідуально. Учні читають вголос, фіксуючи при цьому, які з тверджень викликали внутрішній опір. В ході обговорення в групі слід звернув увага, які якості не вдалося визначити як свої «тверді» переконання, які з них відбивають установки оточення або виникли під впливом стереотипів.

Етап 3. «Розхитування» стереотипів

Робота будується за принципом обговорення по ланцюжку, коли кожен учень висловлює аргументи «за» або «проти»(це залежить не від особистих переконань, а від того, яка позиція дісталася по черзі) наслідування гендерних стереотипів, що зробили (за результатами попереднього завдання), на учнів найбільший вплив. Добре, якщо учні висловлюють аргументи і «за», і «проти», тобто коли обговорення проводиться двічі.

Психолог фіксує аргументи на дошці. Якщо група досить велика, то в цілях заощадження часу роботу можна виконати в міні-групах, а в загальній групі обговорити і зафіксувати найбільш переконливі аргументи.

Психолог може познайомити учнів з концепцією андрогінії або сфокусувати увагу на тому, що гендерні стереотипи істотно обмежують можливість самореалізації, викликають внутрішній конфлікт, а, по суті, є усього лише умовністю.

Етап 4. Завдання «Нові ми»

Учні уточнюють ідеальний образ себе, виходячи зі своїх власних представлень і бажань, потім в парах розповідають про те, якою жінкою/чоловіком їм хотілося б себе бачити. У обговоренні в групі висловлюються сумніви (якщо такі є), що стосуються реального втілення цього образу.

Заняття 3.

Тема: Вплив гендерних стереотипів на якість міжособистісного спілкування.

Час проведення — 1 година 30 хвилин.

Мета заняття — виявити роль гендерних стереотипів в процесі міжособистісного спілкування.

Оснащення

1. 5 листів паперу формату А4.

2. Ножиці.

3. Клей.

4. Степлер.

5. Скотч.

6. Фломастери або олівці.

Порядок роботи

Етап 1. Розминка.

Етап 2. Робота з усвідомленням впливу стереотипів і установок на сприйняття і передачу інформації в процесі спілкування.

Етап 3. Робота з усвідомленням впливу гендерних стереотипів на міжособистісну комунікацію.

Етап 1. Розминка

Вправа «Жителі дивного міста».

Інструкція

Усі ви — жителі дивного міста. Дивність міста і його жителів полягає в наступному: у той час коли б'є міський годинник, усі жителі повинні привітатися, здійснюючи ритуальні дотики (кожній годині відповідає своя форма вітання). Річ у тому, що у жителів цього дивного міста існує повір'я: бажання, загадане перед самим початком удару годинника, збудеться, якщо вони привітаються ритуальним способом як можна з великою кількістю людей. І так, ви — жителі, ви гуляєте або поспішаєте по своїх справах, але про щасливий годинник не забуваєте. Ви загадуєте своє бажання... Прислухаєтеся... І коли застукає годинник, ви почнете вітатися «за-ручку». Пам'ятайте, що вірогідність виконання бажань залежить від кількості ваших вітань з різними людьми... Бом-бом-бом...

Природно, що годинник зображує ведучий, а в «злегка божевільному місті» годинник може стукати скільки завгодно. Від рівня свободи ведучого залежить і набір частин тіла, якими можна вітатися : лоб, плече, спина, коліна та ін.

Ця хороша вправа на розігрів. Воно не лише піднімає настрій, але і дає привід почати розмову про стереотипи.

Етап 2. Робота з усвідомленням впливу стереотипів і установок на сприйняття і передачу інформації в процесі спілкування

Передбачуваний час — 25 хвилин разом з «зворотним зв'язком».

Вправа «Презентація»

Інструкція

Зараз вам треба буде вибрати в пару людину, яку ви менше всього знаєте або з ким менше всього спілкуєтеся (у будь-якій групі можна скласти такі пари). Кожному з вас відводиться по 3 хвилини на розповідь про себе. Ваш напарник за бажанням може ставити уточнювальні питання. Потім ви

поміняєтеся ролями. Врахуйте, що надалі вам доведеться розповідати про свого партнера від його імені.

Після завершення діалогу кожен з учасників встає за спиною свого партнера, кладе йому руки на плечі і впродовж хвилини розповідає про нього від першої особи: «Я Сергій... Я люблю... Терпіти не можу, коли... Знайомі вважають, що я.». і т.п. Тут немає ніякої схеми і жорстких обмежень, окрім одного: на монолог відводиться рівно хвилина. Не вистачило часу — розповідь уривається, залишився час, — група вичікує відведену хвилину, а оповідач може додати щось до вже виданої інформації. Після цього учасники групи можуть поставити 3-4 уточнюючі питання. Завдання того, що тримав монолог «відчути» партнера, якого він представляє, і спробувати відповісти від його імені. Той, від чийого імені говорять, не має права заперечувати або що-небудь коментувати до «настання моменту істини» — зворотнього зв'язку після закінчення усієї вправи.

Додаткове зауваження: багатьом учням важко мовчати, коли вони чують дуже хитромудро перекручену інформацію, але на будь-які коментарі, окрім мімічних, в процесі виконання сольного номера партнера накладається жорстке табу: «Усі заперечення і уточнення приймаються тільки у кінці вправи. Зараз тільки стежте за власними почуттями і намагайтеся запам'ятати, де виникло нерозуміння, спотворення». Якщо це обмеження не ввести, є шанс не лише отримати перестрілку, але і не досягти основної мети завдання.

Вправа дає можливість усвідомити, наскільки потужне спотворення відбувається, навіть коли в обміні інформацією беруть участь 2 людини. Важливо уточнити, в яких парах виникло найбільше спотворень.

Таких спотворень фактично завжди більше саме в змішаних(жіночо-чоловічих) парах (бажано, щоб таких виявилося більше двох). Типові приклади:

Вона: «Мені подобається спілкуватися» — Він (переводить): «Я люблю, щоб навколо мене було багато чоловіків».

Вона: «Я люблю дітей» — Він: «Я мрію про свою дитину».

Він: «Я не люблю, щоб в моє життя втручалися» — Вона: «Я доки боюся будувати серйозні стосунки з ким-небудь з дівчат».

Цікаво, що в групі фактично завжди є хоч одна людина, що вигукує після цієї вправи про щось своєму напарнику : «Так означає це він (вона) не навмисно... А у мене іноді виникає почуття, що знущається».

Етап 3. Робота з усвідомленням впливу гендерних стереотипів на міжособистісну комунікацію.

Передбачуваний час — 45 хвилин.

«Хто вважає себе людиною, що уміє переконувати інших? А хто хотів би спробувати себе в ролі «переконливого комунікатора»? Нам потрібна група в 5-6 чоловік.

Інструкція

На околиці світів виявлена планета Зима, імовірно — колишня колонія землян, з якою давно втрачений зв'язок. Перший загін космічних дослідників таємно вже побував на планеті, і міжгалактичний союз знає про цей околичний світ досить багато: про рівень розвитку цивілізації, про державний строй, традиції, устої, у тому числі і про іншу біологічну суть мешканців. Останнє представляється особливо дивовижним, оскільки люди стикаються з таким явищем уперше: жителі планети не діляться на чоловіків і жінок, більше того, вони самі не знають, ким стануть (чоловіком або жінкою) - і не мають можливості вибору. Будь-хто може зачати і народити дитину, а після періоду лактації знову стає потенційно двостатевою істотою.

Експерти дійшли висновку, що міжгалактичний союз може бути дуже корисний жителям замерзаючої планети, передусім своїми знаннями і додатковими ресурсами. Завдання космічної експедиції — переконати жителів приєднатися до Союзу, і з метою приєднання збудувати комунікаційні лінії.

Далі команди розділяються: «жителі планети» залишаються в аудиторії, космічна експедиція вирушає за двері. І тій і іншій команді даються додаткові інструкції.

Інструкція членам експедиції

Для того, щоб успішно впоратися зі своєю місією, вам треба продумати систему аргументів з урахуванням специфіки життя цих людей. Постарайтеся зрозуміти, що їх може зацікавити, передусім, до яких соціальних наслідків призводять їх біологічні особливості.

Вам необхідно не лише переконати їх приєднатися до Союзу, але і допомогти побудувати систему комунікації. Для будівництва вам дається 5 листів паперу, степлер, скотч, фломастери, ножиці. Якщо листи паперу формату А4 скласти уподовж вчетверо, розрізати, скріпити послідовно(будь-якими наявними матеріалами), вийде лінія зв'язку потрібної довжини. Будівництво вважатиметься завершеним тільки у тому випадку, якщо увесь «паперовий шлях» аборигени, що рекрутуються вами, розфарбують фломастерами. Але пам'ятаєте: вас мало, і тому ви не можете будувати все самі, ви повинні переконати, показати, навчити. Це принципова позиція Союзу — тільки спільна добровільна діяльність може стати запорукою успішної співпраці надалі.

Виберіть капітана вашої експедиції, щоб у разі потреби він координував ваші зусилля.

Інструкція жителям Зими

Подумайте, як має бути влаштоване життя людей з такою біологічною суттю. Мирний ви народ або агресивний? Як влаштований ваш побут і ваша система управління, якщо вона є? Обов'язкова умова — вислухати прибульців і, якщо їх аргументи дійсно виявляться переконливими — приєднатися, якщо ні, ви можете зберегти існуючий світ без змін. Якщо ви приймаєте рішення про приєднання, ви можете надати посильну допомогу у будівництві комунікацій. Навіть у тому випадку, якщо переконали тільки вас,

а не групу в цілому, ви можете взаємодіяти з прибульцями на власний розсуд.

Але є декілька обов'язкових умов, які пропонуються вам традиціями спілкування на Зимі : перш ніж відповісти, ви говорите: «Мені потрібно подумати», перш ніж прийняти рішення: «Мені треба порадитися із старійшиною». Причому ви можете радитися реально або «подумки», а можете просто проінформувати про прийняте особисто вами рішення.

Крім того, я попрошу частину аборигенів зняти «візитки». Ті, у кого немає візиток, в силу традицій не можуть брати в руки все, що скріплює папір. Ті, у кого залишилися візитки, не беруть в руки ножиці і фломастери. Якщо вам пропонують здійснити табуйовану дію, ви можете або використати ті ж фрази, або говорити: «У нас традиції». У разі, якщо у вас запитали про те, які у вас традиції, ви можете відповідати тільки про себе і про конкретну пропозицію, наприклад: «Мені не можна брати степлер». (Примітка для керівника: використання умовних фраз і табу вводиться для загострення ситуації.)

Виберіть старійшину, з яким ви можете порадитися в скрутну хвилину.

Додаткові інструкції можуть пред'являтися в письмовому або усному виді. На підготовку і обговорення стратегій дається не більше 8 хвилин. Після чого експедиція «прибуває» до аборигенів зі своєю «святою місією».

На переконання і «будівництво системи комунікації» відводиться 15 хвилин. Жорсткий часовий ліміт, про який попереджаються заздалегідь члени експедиції, підтримує динаміку. Крім того, при більшій кількості часу, що відводиться, ті, що «переконують» забувають про своє завдання, намагаючись з'ясувати у «аборигенів»: «А як ви дізнаєтеся, хто є хто»?

Ця вправа дає дуже хороший матеріал для усвідомлення того факту, що в міжособистісному спілкуванні ми, передусім, каталогізуємо людей по приналежності до біологічної статі, що, не приписуючи роль чоловіка або жінки, ми часто не знаємо, як поводитися. Багато підгруп(особливо «експедиційний корпус») випробовують просто «коматозний стан», тому що

втрачають які-небудь надійні орієнтири. Навіть традиційно використовувані в таких ситуаціях «підкуп» і «шантаж» використовуються «із скрипом»: чи то намиста пропонувати, чи то «вогняну воду»? Традиційно використовуване в «жіночих» групах — «У нас багато чоловіків»(у «чоловічих» відповідно — «У нас багато жінок») теж не проходить. Навіть обмін знаннями, на який особливо зверталася увага в інструкції, в системі аргументації теж фактично не застосовується.

Цікаво відмітити ще один факт, коли не використовується «гендерний» компонент. При проведенні подібного роду ігор що «переконують», як правило, намагаються насильно «увіпхнути» в руки новоспечених союзників ножиці або степлер, коли ж з'являється інформація про іншу біологічну природу, багато хто уникає будь-яких кінестатичних контактів (серйозний привід поговорити про ярлики і гендерну толерантність).

Після проведення вправи обов'язковий «зворотний зв'язок» (гра викликає дуже сильні почуття).

Кожен ведучий групи знає, що зворотній зв'язок багато в чому диктується станом і рівнем розвитку групи. Тому пропоновані питання носять дуже умовний характер.

- Яким побачили цей дивний світ аборигени і місіонери?
- Наскільки ви змогли представити соціальні наслідки цього біологічного факту?
- Чи змогли ви відстежити, наскільки впливали гендерні стереотипи на процес спілкування?
- Чому ви збивалися в аргументації? Часто відводили погляд в процесі комунікації?
- Навіщо нам потрібні гендерні стереотипи?
- Від кого ви ці установки отримали?
- Наскільки, на ваш погляд, ці установки впливають на процес спілкування і якість комунікації? У вашому житті?

І для підтримки «експедиційного корпусу», і для продовження дискусії дуже корисно поставити питання: «А якби ролі були розподілені інакше, як ви вважаєте, ситуація розвивалася б за іншим сценарієм»? Тут важливо запросити зворотний зв'язок від усіх учасників групи, дати виговоритися кожному.

Критерії ефективності заняття.

Критерієм ефективності є рефлексія учасників тренінгового заняття з приводу чужих і своїх гендерних стереотипів, а також усвідомлення їх впливу(як позитивного, так і негативного) на якість міжособистісної комунікації.

Заняття 4 .

Тема: Дослідження особистих і розгляд групових гендерних стереотипів.

Тривалість заняття 1,5-2 години.

Мета заняття: знайомство з особистими і груповими особливостями гендерних стереотипів.

Оснащення

1. Опитні бланки методики «Хто Я»?.

Методика дозволяють виявити особливості гендерної ідентичності і міру усвідомленості особою власних гендерних стереотипів.

Порядок роботи

Етап 1. Заповнення опитувача «Хто Я».

Етап 2. Обробка результатів.

Етап 3. Обговорення результатів.

Хід роботи

Етап 1. Заповнення опитувача «Хто Я»

Інструкція

Ви отримали опитні бланки, де в стовпчик 20 разів написано слово «Я» і далі залишений порожній рядок. Будь ласка, впродовж 15 хвилин дайте

відповідь на питання: «Хто Я»?, використовуючи для цієї мети будь-які слова або пропозиції. Записуйте усі відповіді так, як вони «приходять» в голову.

Етап 2. Обробка результатів

Після завершення роботи над складанням списку відповідей випробовуваним пропонується проаналізувати зміст записаних у своєму опитному бланку характеристик, тобто позначити, скільки є присутнім у відповідях соціальних ролей і індивідуалізованих характеристик. Примітка:

- Прикладами соціальних ролей можуть бути професійні ролі (учитель, робітник і т.п.), гендерні ролі, що включають сімейний статус особи (жінка, чоловік, мати, дружина і т.п.), інші соціальні ролі (учень, студент, староста і т.п.);
- Прикладами індивідуалізованих характеристик можуть бути конкретні самоописи, що розкривають особливості і якості особи(розумниця, хазяйка, хороший друг і т.п.), а також різні метафоричні визначення(рожева квітка, зоря і т.п.).

Оцінити міру прояву гендерних стереотипів в самооцінці особи, тобто позначити, скільки є присутніх у відповідях самоописів, що схожі або відповідають традиційному гендерному стереотипу.

Примітка

Оцінка характеристики, що відповідає або не відповідає гендерному стереотипу носить суб'єктивний характер, тобто визначається тим, хто відповідав. Проте, як правило, учасники зайняття без зусиль класифікують самоописи як стереотипні/нестереотипні, орієнтуючись на традиційні уявлення про мужність-жіночність. Важливо відмітити, що в списку самоописів можуть з'являтися і нестереотипні характеристики (жінка визначить себе через приписувані традиційно чоловікам якості і навпаки). Про це слід сказати учасникам і звернути їх увагу на те, що слід співвіднести кількість стереотипних і нестереотипних самоописів, тобто позначити, яких більше. Стереотипними можуть вважатися і деякі соціальні ролі (мати, хазяйка і т.п.).

Етап 3. Обговорення результатів

Важливим підсумком вивчення гендерних стереотипів особи в ході зайняття служить дискусія про індивідуальні результати. У невеликих групах(4-5 чоловік) учасники обговорюють свої індивідуальні результати кількісного і якісного аналізу, де центральним є виділення загальних тенденцій по наступним позиціям:

- кількісне переважання соціальних або індивідуальних характеристик;
- позначення домінуючих характеристик (по мірі значущості);
- рівень(переважання) стереотипних характеристик.

Потім результати роботи мікрогруп обговорюються в загальній групі.

2.4. Аналіз впливу корекційної роботи на зменшення рівня схильності до гендерної стереотипізації

Корекційно - розвиваюча програма була проведена в період з 15.04.24 по 12.04.24, заняття проводились один раз на тиждень.

Після цього нами було зроблене повторне дослідження для перевірки впливу програми.

При обробці контрольного дослідження ми отримали такі результати.

При кількісному аналізі опитувальника «Я-жінка/чоловік» (див. табл. 2.3.1) ми виявили, що у 10% - схильна ступінь, у 25% - нейтральна, у 65% - несхильна (див. рис. 2.3.1). Порівняно з першочерговим дослідженням (див. рис. 2.2.1), відсоток дітей схильних гендерним стереотипам знизився на 34%, а відсоток несхильних збільшився на 36%.

Рис.2.3.1. Результати опитувальника «Я жінка/чоловік» (контрольне дослідження)

В ході обробки опитувальника С. Бем (модифікований варіант Л.Н.Ожигової) ми отримали такі кількісні показники (див. табл. 2.3.2):

- схильність хлопців стереотипізувати чоловічу стать: 3 (13%) – схильні, 21 (87%) – несхильні (див. рис. 2.3.2);
- схильність хлопців стереотипізувати жіночу стать: 6 (25%) – схильні; 18(75%) – несхильні (див. рис. 2.3.2);

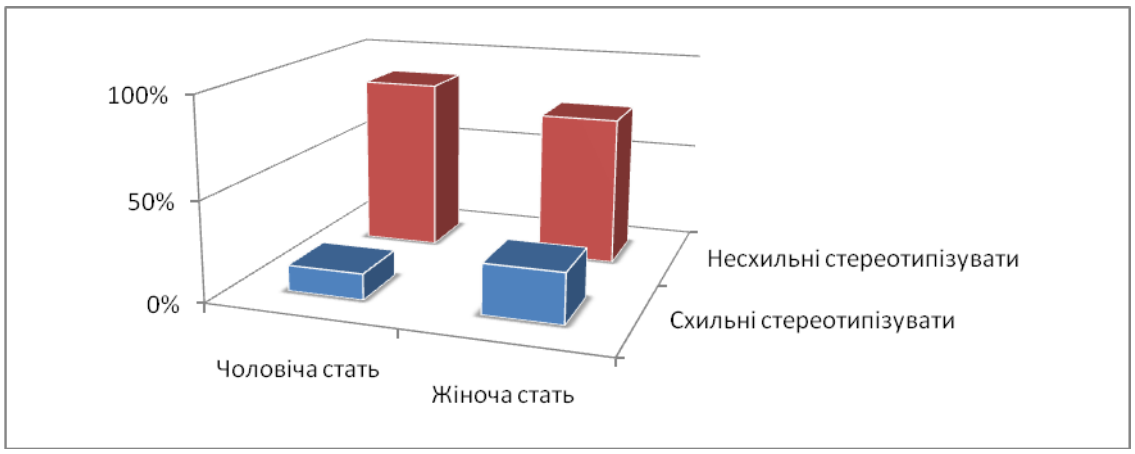

Рис. 2.3.2. Схильність хлопців гендерним стереотипам чоловічої та жіночої статі (контрольне дослідження)

- схильність дівчат стереотипізувати жіночу стать: 6 (21%) – схильні; 22 (79%) – несхильні (див. рис. 2.3.3);
- схильність дівчат стереотипізувати чоловічу стать: 7 (25%) – схильні; 21(75%) – несхильні (див. рис. 2.3.3).

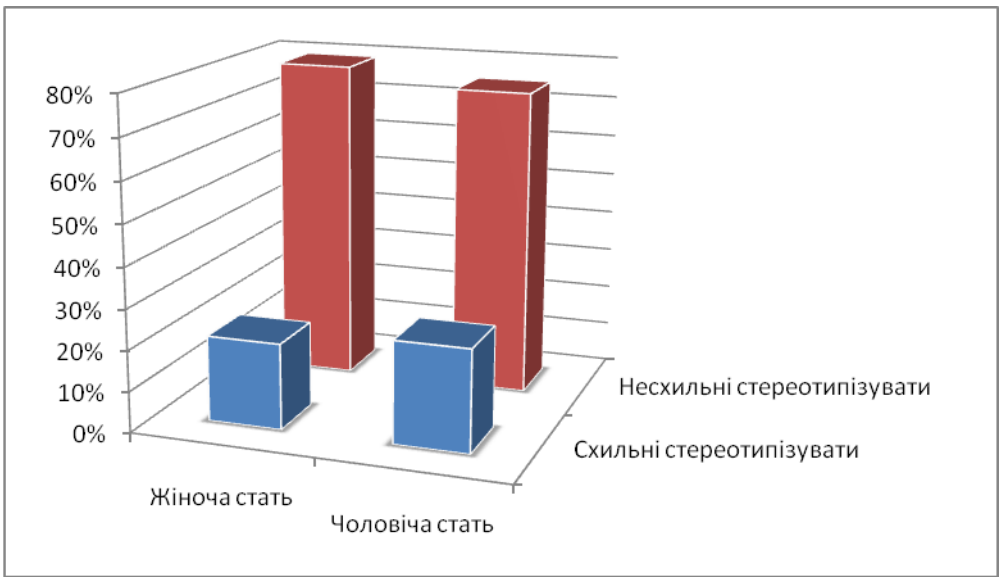

Рис. 2.3.3. Схильність дівчат гендерним стереотипам жіночої і чоловічої статі (контрольне дослідження)

Порівняно з першочерговим дослідженням відсоток схильності хлопцями стереотипізувати, як чоловічу, так і жіночу стать значно зменшився: чоловічу на 39%, а жіночу на 42%. Також зменшився і відсоток у дівчат, схильність гендерним стереотипам зменшилась: чоловічу стать – на 47%, жіночу - на 36%(див. рис. 2.3.4).

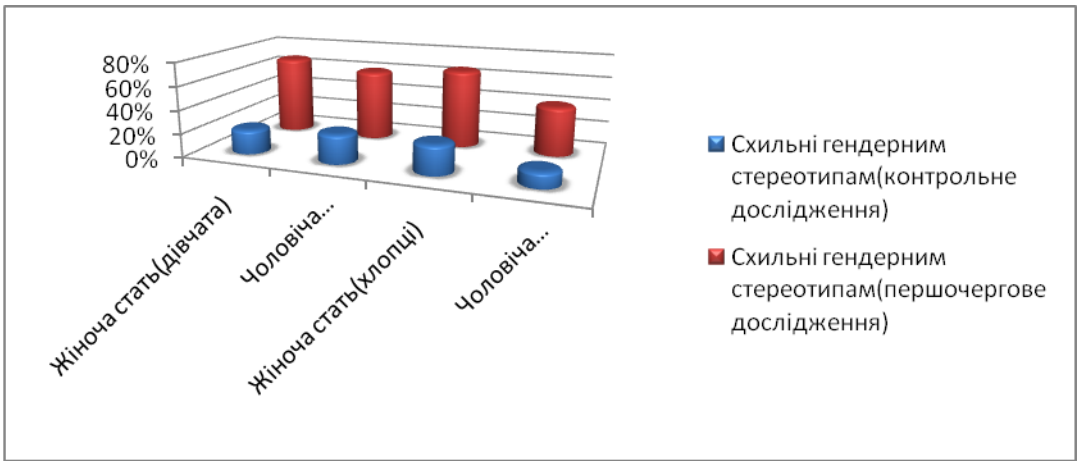

Рис. 2.3.4. Порівняння первинного та контрольного експериментів за результатами опитувальника С. Бем

Для визначення впливу корекційно-розвиваючої програми на зниження рівня схильності гендерним стереотипам підлітків, що виховуються в школах-інтернатах, ми використовували методи статистичної обробки даних, а саме, коефіцієнт парної кореляції Пірсона, який обчислюється за допомогою формули:

$$r_{xy} = \frac{\sum (x_i - \overline{x}) \times (y_i - \overline{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \overline{x})^2 \times \sum (y_i - \overline{y})^2}}$$

де x_i - значення, прийняті зміною X, y_i - значення, прийняті зміною Y, $\overline{x}$ - середня за X, $\overline{y}$ - середня за Y.

Результати математичних обчислень ми внесли до таблиці 2.3.3 (див. додаток табл. 2.3.3), де X – результати першочергового дослідження за опитувальником С.Бем, У - результати контрольного дослідження за опитувальником С.Бем. Було визначено, що між першочерговим та контрольним дослідженнями існує високий прямий кореляційний зв'язок (r=0,708997) (див. рис. 2.3.5), що свідчить про те, що розроблена нами корекційно–розвиваюча програма несе вплив на зменшення стереотипності сприйняття образів жінки та чоловіка, і надалі може використовуватися для усунення або профілактики схильності гендерним стереотипам.

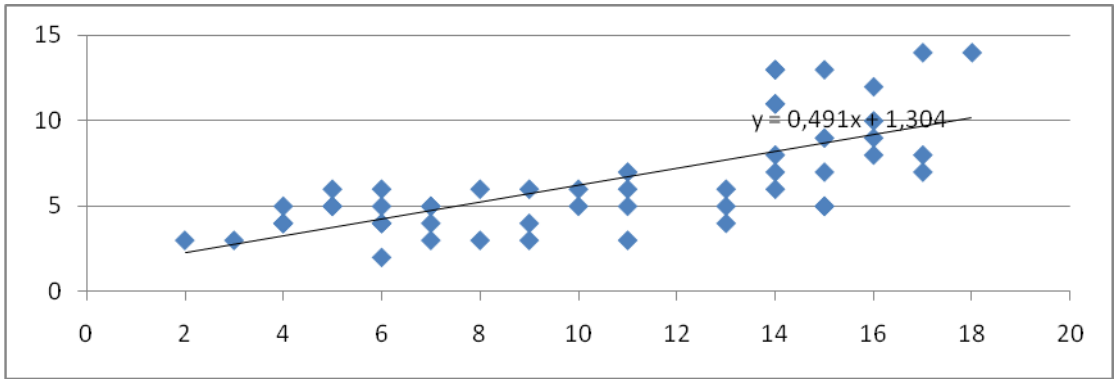

Рис. 2.3.5 Зв'язок між первинним та контрольним експериментами

Отже, після проведення корекційно – розвиваючої програми, нами було виявлено, що відсоток схильних гендерним стереотипам значно зменшився (див. рис. 2.3.4.). Також за допомогою метода статистичної обробки даних (коефіцієнт парної кореляції Пірсона), був виявлений високий лінійний кореляційний вплив (див. рис. 2.3.5), розвиваючої програми на зменшення схильності гендерним стереотипам. Все це свідчить про те, що розроблена нами програма є ефективною і несе вплив на зменшення стереотипності сприйняття образів жінки та чоловіка, і надалі може використовуватися для усунення або профілактики схильності гендерним стереотипам.

ВИСНОВКИ

Аналіз викладених у роботі теоретико-експериментальних результатів дозволяє сформулювати наступні загальні висновки.

Гендерним стереотипам присвячені дослідження таких зарубіжних науковців: А. Шерріфса, Дж. Мак-Кі, С. Шермана, К. Дайон, К. Гуічі, О'Лірі, Н. І. Ажгіхіної, О. А. Вороніної, О. М. Здравомислової, Г. С. Двіняніної, А. В. Кириліної та ін.; гендерна проблематика в українському суспільстві висвітлюється у працях Р. Ануфрієвої, О. Балакірєвої, О. Бойка, Г. Герасименко, О. Вілкової, В. Довженко, І. Демченко, Т. Журженко, О. Забужко, О. Іваненко, К. Карпенко, В. Кушакова, Н. Лавріненко, А. Лантух, В. Лапшина, С. Оксамитної, М. Рубчак, М. Скорик, О. Яременка та ін.

Проаналізувавши велику кількість досліджень, нами було виявлено, що як і у вітчизняних так і в зарубіжних авторів не має досліджень присвячених особливостям гендерних стереотипів вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт. Деякі дослідження зачіпляють це питання, але лише в контексті вивчення гендерної ідентичності [8; 50; 51; 56; 64]. Саме це і вирішило обрання нами теми дипломної роботи.

В експериментальній частині роботи ми вирішили прослідити схильність підлітків гендерним стереотипам, що виховуються в школах-інтернатах для дітей-сиріт. У зв'язку з неординарними умовами зростання цих дітей, на відміну від умов в яких виховуються діти з сім'ями, ми припустили, що у більшості підлітків, що виховуються в школах-інтернатах, буде високий ступінь схильності гендерним стереотипам своєї статі.

Наша гіпотеза підтвердилась частково.

За результатами опитувальника «Я-жінка/чоловік» Л. Н. Ожигової, найбільший відсоток - 44% підлітків, має ступень схильності гендерним стереотипам, у 27% – нейтральний ступінь і у 29% несхильний, що свідчить про те, що наша гіпотеза була підтверджена (див. рис. 2.2.1).

Але при детальнішому аналізі схильності гендерним стереотипам, за допомогою опитувальника С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожиговой), ми дізналися, що хлопці на відміну від дівчат мають меншу схильність до стереотипізації своєї статі (42% на відміну від дівчат, у яких 68% схильності), проте в них виявляється схильність гендерним стереотипам жіночої статі (67%) (див. табл. 2.2.2). Дівчата і в цьому опитуванні показали схильність гендерним стереотипам своєї статі (68%), а також і чоловічої (61%).

Тому, що більшість хлопців виявилися несхильними гендерним стереотипам своєї статі (58%), наша гіпотеза була частково спростована, так як ми припустили, що в них у більшості навпаки буде схильність гендерним стереотипам, що до дівчат то вони повністю підтвердили нашу гіпотезу.

В результаті виявлених нами, все ж таки, високих показників схильності як і у дівчат, так і у хлопців, ми вирішили розробити ефективну корекційно-розвиваючу програму, яка б знизила схильність гендерним стереотипам. Ця програма була апробована на тих підлітках, які приймали участь в дослідженні. Всього було проведено 5ть занять, по одному заняттю на тиждень.

Після корекційної роботи ми провели повторне дослідження, за допомогою методик, які були використані в першочерговому дослідженні.

При порівнянні результатів досліджень за опитувальником «Я-жінка/чоловік», було виявлено, що відсоток дітей схильних гендерним стереотипам знизився на 34%, а відсоток несхильних збільшився на 36%.

Порівнюючи результати опитувальника С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожигової), виявилося, що порівняно з першочерговим дослідженням відсоток схильності хлопцями стереотипізувати, як чоловічу, так і жіночу стать значно зменшилось: чоловічу на 39%, а жіночу на 42%. Також зменшився і відсоток у дівчат, схильність гендерним стереотипам зменшилась: чоловічу стать – на 47%, жіночу - на 36%(див. рис. 2.3.4).

Також для підтвердження позитивного впливу корекційної роботи, нами було використано методи статистичної обробки даних, а саме, коефіцієнт парної кореляції Пірсона, який був використаний в співвідношенні результатів першочергового та контрольного дослідження за опитувальником С. Бем (модифікований варіант Л. Н. Ожигової). За допомогою визначеного зв’язку, ми дізналися, що між першочерговим та контрольним дослідженнями існує високий прямий кореляційний зв'язок (r=0,708997) (див. рис. 2.3.5).

Отже, нами було виявлено, що відсоток схильних гендерним стереотипам значно зменшився, після проведеної нами корекційної роботи. Все це свідчить про те, що розроблена нами корекційно–розвивальна програма ефективно впливає на зменшення стереотипності сприйняття образів жінки та чоловіка, і надалі може використовуватися для усунення або профілактики схильності гендерним стереотипам у підлітків, що виховуються в школах-інтернатах для дітей-сиріт.

Вважаємо доцільне і надалі досліджувати цю проблематику, поглиблюючись більш детально в причини та наслідки схильності дітей-сиріт гендерним стереотипам, а також детальніше розглядати та експериментально досліджувати інші особливості гендерних стереотипів у дітей, що виховуються в школах-інтернатах.

Отримані в результаті нашого емпіричного дослідження дані можуть бути використані психологічними службами шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, психологами які надалі будуть експериментально поглиблюватися в ці дослідження, а також надалі може використовуватися розроблена нами корекційно-розвиваюча програма, для усунення або профілактики схильності гендерним стереотипам у підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов// Вопросы психологии. – М., 1987. - № 2.
2. Агеєва В. Основи теорії гендеру: Навч.посібник. – К.: К.І.С., 2004.536 с.
3. Алешина Ю. Е., Волович А. С. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины // Вопросы психологии. – М., 1991. – № 4. – С. 74-82.
4. Аронсон Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию / Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1999. - 309 с.
5. Арутюнян М. Ю. «Кто Я?». Проблема самоопределения юношей и девушек-подростков // Женщины и социальная политика (гендерный аспект). — М., 1992.
6. Богдан Ж., Мовчан Я. (Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие для ВУЗов. – СПб: Питер, 2005. 431 с. Переклад смислів українською мовою. – Харків: Друкарня Мадрид, 2021.
7. Березин Ф., Мирошникова П., Соколова Е. Методика многостороннего исследования личности (структура, основы интерпретации, некоторые области применения). — М.: «Фолиум», 1994. — 175 с.
8. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: Прайм–ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
9. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии – М., 1979. - №2. – с.23-41.
10. Власюк Д., Кузьміна К. Гендерні установки щодо протилежної статі в юнацькому віці: когнітивний аспект. Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Луцьк, 9-10 грудня 2004 р. – ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2004. С.36-42.
11. Введение в гендерные исследования: Хрестоматия / Под ред. С. В. Жеребкина. Ч. II - Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. – 991с.

12. Введение в гендерные исследования: Учебное пособие / Под ред. И. В. Костиковой. - М.: Из-во МГУ, 2000. – 224с.
13. Вілкова О. Ю. Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів // Український соціум. - 2004. - № 3 (5). - С.28-33.
14. Гендерний розвиток у суспільстві: Збірник /відп. ред. К.М.Левківський. – К.: Фоліант, 2005. 351 с.
15. Гірняк А.Н. Психоаналіз З. Фройда як теорія, система і соціокультурне явище. Психологія і суспільство. 2008. №4. С. 40-51.
16. Гірняк А.Н., Кудлач Ю. Соціально-психологічний портрет сучасної неповної сім'ї. Вітакультурний млин. 2010.: Модуль 11. С.37-41.
17. Гнатенко П.И. Идентичность: философский и психологический анализ /П.И.Гнатенко, В.Н.Павленко. – К., 1999. 446 с.
18. Говорун Т.В., Кікінеджі О.М. Гендерна психологія: Навч. посіб. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
19. Горностай П.П. Гендерний розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації. Гендерні студії: освітні перспективи: Навч.-методичні матеріали. – К.: ПЦ «Фоліант», 2003.
20. Горностай П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. Основи теорії гендеру: Навч. посіб. – К.: К.І.С., 2004 .
21. Городнова Н.М. Гендерні особливості батьківсько-дитячих стосунків. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: Збірник наук.праць. – К.: КМПУ Б.Д. Грінченка, 2005. №3.
22. Джейс Ф.Л. Самоисполняющиеся пророчества: гендер с социально-психологической точки зрения // Сексология. — СПб.: Питер, 2001.- С. 144-161.
23. Жебєлєва П. Життєвий сценарій особистості: сутність та основні психологічні підходи / П.Жебєлєва [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: file: //C:/Users/Tanya/Desktop/Vpo_2013_9(2)_19.pdf. (дата звернення: 12.04.2019)

24. Еремеева В. Д., Хризман Т. П. Мальчики и девочки: два разных мира. - Спб.: Речь, 2005. - 384 с.
25. Залысина И. А., Смирнова Е. О. Некоторые особенности психического развития дошкольников, воспитывающихся вне семьи // Вопросы психологии. – М., 1985. - №4. – С.31-37.
26. Знаков В. В. Половые различия в понимании неправды, лжи, обмана // Психологический журнал. – М., 1997. - № 1. - С. 38-49.
27. Ибрагимова Ж. Дипломная работа «Изучение гендерных идеалов в представлениях студентов». Научный руководитель Л. Э. Ким. Инициативы Исследований, ИОО - Будапешт, Ташкент, 2002.
28. Каган В. Е. Стереотипы мужественности-женственности и «образ Я» у подростков // Вопросы психологии. М. - 1989. - № 3. - С. 53-62.
29. Карепова Э.В. Влияние гендерных стереотипов на восприятие в современном обществе/Актуальні проблеми практичної психології (Херсонський державний університет, 18-19 квітня 2008 р.) – Херсон, ХДУ, 2008. Режим доступу: http://psyfactor.org/lybr74.htm. - Заголовок з екрану.
30. Кікінеджі О.М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: монографія. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан. 2011. 400 с.
31. Кіммел Майкья С. Гендероване суспільство: пер. с англ. К.: Сфера, 2003. С.
32. Кірейчева Є.В., Кірейчев А.В. Механізми психологічного захисту як предмет дослідження у психології особистості. Педагогіка і психологія проф.освіти. 2010. №5. С.115-121.
33. Кісь О. Дефініції фемінізму. Незалежний культурологічний часопис «Ї». 2000. №17.
34. Клецина И. С. Развитие гендерных исследований в психологии на западе // Иной взгляд: Международный альманах гендерных исследований. – М.,- 2001. - Март. - С. 20-23.

35. Клецина И. С. Гендерная социализация: Учебное пособие. - С.-Петербург: изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. – 251 с.
36. Ковальчук І.А. Статево-рольова соціалізація учнів: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2007. 216 с.
37. Кон И. С. Половые различия и дифференциация социальных ролей // Соотношение биологического и социального в человеке: Материалы к симпозиуму. – М., 1975. - С. 763–776.
38. Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світі. Незалежний культурологічний часопис «І». 2003. №27.
38. Кравець В.П. Гендерна педагогіка: Навч. посібник. – Тернопіль: Джура, 2003. 416 с.
39. Краткий психологический словарь / Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431с.
40. Лавриненко Н.В. Гендерні стереотипи масової свідомості. Українське суспільство: моніторинг – 2000 р.: інформ.-аналітичні матеріали / за ред. В.М.Ворони, А.О.Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2000. 168 с.
41. Лєнь Т. Система гендерної соціалізації в сучасних умовах. Вища освіта України. 2007. №3.
42. Логвінова Д.В. Вплив гендерних установок на розвиток і становлення особистості. Вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. Психологія. – Харків: ХДПУ, 2002. Вип.9.
43. Лангмейер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1984. – 358с.
44. Майерс Д. Социальная психология / перев. с англ. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 682 с.
45. Мани Д., Такер П. Ориентация // Сексология. - СПб.: Питер, 2001.- С. 126-133.

46. Мухина В. С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа // Вопросы психологии. – М., - 1989. - №1. – с. 32-39.
47. Новейший психологический словарь/ Под редакцией В. Б. Шапаря. – Изд-во «Феникс», 2005. – 808 с.
48. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. 448 с.
49. Павленко В. Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии // Вопросы психологии. - 2000. - № 1. - С. 135-141.
50. Петрищев И. П. О половом воспитании детей и подростков. – Минск: Нар.асвета, 1990. – 160с.
51. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С.Клециной. – СПб.: Питер, - 2003. - 479с.
52. Прихожан А. М., Толстых Н. Н. Младший школьник. Психическое развитие воспитанников детского дома. – М., - 1990. – 89с.
53. Прихожан А. М., Толстых Н. Н. Психология сиротства. – Изд-во «Питер», 2005. – 400с.
54. Прихожан А. М., Толстых Н. Н., Юферева Т. И. Подростковый возраст. Психическое развитие воспитанников детского дома. – М., - 1991.– 112с.
55. Психическое развитие воспитанников детского дома / под ред. И. В. Дубровиной, А. Г. Рузской. – М., 1990. – 327с.
56. Репина Т. А. Проблема полоролевой социализации детей. – М.: МПСИ, 2004. – 288с.
57. Романов И. В. Особенности половой идентичности подростков // Вопросы психологии. – М., - 1997. - № 4. - С. 39-47.
58. Смьордова К.В. Вплив агентів гендерної соціалізації на формування гендерної ідентичності підлітків. Соціально-педагогічні аспекти збереження та зміцнення здоров’я дітей та молоді в Україні: Матеріали

Всеукраїнської студ. наук.-практ. конференції (м.Мелітополь, 12-13 квітня 2007 р.). Мелітополь, 2007. С. 70-76.

59. Соціально-психологічні чинники становлення статево-рольової ідентифікації підлітків: автореф. дис…канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2006. 242 с.
60. Титаренко Т.М. Хлопчики та дівчатка: психологічне становлення індивідуальності. – К.: Знання, 1989. – 48с.
61. Фаррел С., Лорбер Д. Принципы гендерного конструирования // Хрестоматия феминистских текстов. - СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. - С. 187-192.
62. Фіяло Т. Статеве виховання справа щоденна // Дошкільне виховання. – 2003 - №3. – С. 6-9.
63. Фурман А.В., Надвинична Т.Л. Основи гендерної рівності: Навч. посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2006. 168 с.
64. Шевченко З.В. Словник гендерних термінів. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.
65. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в XX ст. Незалежний культурологічний часопис «І», 2000. №17.
66. Юферева Т. И. Образы мужчин и женщин в сознании подростков // Вопросы психологии. – М., 1985. - № 3.
67. Ярская - Смирнова Е. Возникновение и развитие гендерных исследований в США и Западной Европе // Введение в гендерные исследования: Учебное пособие / Под ред. И. Жеребкиной. — Харьков; СПб., 2001.
68. Best D., Williams J. A cross-cultural viewpoint // The psychology of gender, New York., 1993.
69. Deux K., Taynor J. Evaluation of male and female ability: Bias works two ways // Psychological Reports, 1973. V. 32. P. 261-262.
70. Willyams J. E. Pancultural gender stereotypes revisited: the Five Factor Model // Sex Roles: A Journal of Research, Issue: April, 1999.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник «Я — жінка/чоловік» Л.Н.Ожиговой .

Стать_____

Будь ласка, продовжіть пропозиції протягом 10 хвилин.

1. Я - жінка (чоловік), тому що...
2. Я - жінка (чоловік) і хочу, щоб...
3. Я – жінка (чоловік), і для мене...
4. Я - жінка (чоловік) і не терплю, коли...
5. Я - жінка (чоловік) і можу...
6. Я - жінка (чоловік) і рада, коли...
7. Я - жінка (чоловік) і знаю, що...
8. Я — жінка (чоловік) і засмучена тим, що...
9. Я - жінка (чоловік) і роблю...

Додаток Б

Опросник С. Бем (модифікований варіант Л.Н.Ожиговой)

Стать_____

Інструкція: оцініть наявність (або відсутність) у більшості жінок - названих нижче якостей. Можна відповідати лише «так» чи «ні»:

1. Віра у себе.
2. Вміння поступатися.
3. Здатність допомогти.
4. Схильність захищати свої погляди.
5. Життєрадісність.
6. Похмурість.
7. Незалежність.
8. Сором'язливість.
9. Совісність.
10. Атлетичність.
11. Ніжність.
12. Театральність.
13. Напористість.
14. Кволість на лестощі.
15. Успішність.
16. Сильна особистість.
17. Відданість.
18. Непередбачуваність.
19. Сила.
20. Жіночність.
21. Надійність.
22. Аналітичність.
23. Вміння співчувати.
24. Ревнивість.
25. Здатність до лідерства.
26. Турбота про людей.
27. Прямота, правдивість.
28. Схильність до ризику.
29. Розуміння інших.
30. Прихованість.
31. Швидкість у прийнятті рішень.
32. Співчуття.
33. Щирість.
34. Самодостатність (покладення тільки на себе).
35. Здатність втішити.
36. Марнославство.
37. Владність.
38. Тихий голос.
39. Привабливість.
40. Мужність.
41. Теплота, сердечність.
42. Урочистість, важливість.
43. Власна позиція.
44. М'якість.
45. Вміння дружити.
46. Агресивність.
47. Довірливість.
48. Малорезультативність .
49. Схильність вести у себе.
50. Інфантильність.
51. Адаптивність, пристосованість.
52. Індивідуалізм.
53. Нелюбов до лайок.
54. Несистематичність.
55. Дух змагання.
56. Любов до дітей.
57. Тактовність.
58. Амбіційність, честолюбство.
59. Спокій.
60. Традиційність, схильність до умовностей.

Інструкція: оцініть наявність (або відсутність) у більшості чоловіків названих нижче якостей. Можна відповідати лише «так» чи «ні».

1. Віра у себе.
2. Вміння поступатися.
3. Здатність допомогти.
4. Схильність захищати свої погляди.
5. Життєрадісність.
6. Похмурість.
7. Незалежність.
8. Сором'язливість.
9. Совісність.
10. Атлетичність.
11. Ніжність.
12. Театральність.
13. Напористість.
14. Запопадливість на лестощі.
15. Успішність.
16. Сильна особистість.
17. Відданість.
18. Непередбачуваність.
19. Сила.
20. Жіночність.
21. Надійність.
22. Аналітичність.
23. Вміння співчувати.
24. Ревнивість.
25. Здатність до лідерства.
26. Турбота про людей.
27. Прямота, правдивість.
28. Схильність до ризику.
29. Розуміння інших.
30. Прихованість.
31. Швидкість у прийнятті рішень.
32. Співчуття.
33. Щирість.
34. Самодостатність (покладення тільки на себе).
35. Здатність втішити.
36. Марнославство.
37. Владність.

Таблиця 2.2.1

Результати опитувальника «Я-жінка/чоловік» Л.Н.Ожигової (першочергове дослідження).

(Умовні позначення: Ж - жіноча стать; Ч - чоловіча стать; С – схильний гендерним стереотипам; Н – нейтральний; Нев – несхильний.)

№п/п	Стать	Кількість балів	Відповідність гендерним стереотипам
1	Ж	16	С
2	Ж	14	С
3	Ж	7	Н
4	Ж	13	С
5	Ж	6	Нес
6	Ж	17	С
7	Ж	11	Н
8	Ж	14	С
9	Ж	4	Нес
10	Ж	16	С
11	Ж	13	С
12	Ж	16	С
13	Ж	10	Н
14	Ж	11	Н
15	Ж	14	С
16	Ж	17	С
17	Ж	15	С
18	Ж	15	С
19	Ж	7	Н
20	Ж	14	С

21	Ж	14	С
22	Ж	5	Нес
23	Ж	13	С
24	Ж	3	Нес
25	Ж	10	Н
26	Ж	7	Н
27	Ж	17	С
28	Ж	15	С
29	Ч	4	Нес
30	Ч	16	С
31	Ч	5	Нес
32	Ч	8	Н
33	Ч	11	Н
34	Ч	15	С
35	Ч	9	Н
36	Ч	14	С
37	Ч	2	Нес
38	Ч	7	Н
39	Ч	9	Н
40	Ч	6	Нес
41	Ч	4	Нес
42	Ч	6	Нес
43	Ч	5	Нес
44	Ч	9	Н
45	Ч	15	С
46	Ч	18	С
47	Ч	8	Н
48	Ч	4	Нес
49	Ч	6	Нес

50	Ч	6	Нес
51	Ч	11	Н
52	Ч	14	С

Таблиця 2.2.2

Результати опитувальника С.Бем (модифікований варіант Л.Н.Ожиговой). (Першочергове дослідження).

(Умовні позначення: Ж – жіноча стать; Ч – чоловіча стать; С – схильні гендерним стереотипам; Н – несхильні гендерним стереотипам)

№ п/п	Стать	Маскулінні характеристики	Фемінні характеристики	Узагальнений образ	Рівень схильності гендерним стереотипам
1	Ж	4	18	Ж	С
		12	10	Ч	Н
2	Ж	1	18	Ж	С
		14	11	Ч	Н
3	Ж	11	13	Ж	Н
		17	3	Ч	С
4	Ж	3	19	Ж	С
		14	1	Ч	С
5	Ж	10	14	Ж	Н
		16	4	Ч	С
6	Ж	14	16	Ж	Н
		13	14	Ч	Н
7	Ж	4	17	Ж	С
		15	12	Ч	Н

8	Ж	2	15	Ж	С
		14	2	Ч	С
9	Ж	11	12	Ж	Н
		18	3	Ч	С
10	Ж	3	16	Ж	С
		14	10	Ч	Н
11	Ж	1	14	Ж	С
		17	13	Ч	Н
12	Ж	3	18	Ж	С
		20	0	Ч	С
13	Ж	6	20	Ж	С
		16	4	Ч	С
14	Ж	2	15	Ж	С
		18	2	Ч	С
15	Ж	5	18	Ж	С
		19	4	Ч	С
16	Ж	2	15	Ж	С
		15	13	Ч	Н
17	Ж	1	19	Ж	С
		16	2	Ч	С
18	Ж	7	20	Ж	С
		14	14	Ч	Н
19	Ж	14	13	Ж	Н
		16	12	Ч	Н

20	Ж	4	16	Ж	С
		20	0	Ч	С
21	Ж	3	16	Ж	С
		18	3	Ч	С
22	Ж	13	16	Ж	Н
		15	11	Ч	Н
23	Ж	2	14	Ж	С
		18	3	Ч	С
24	Ж	9	11	Ж	Н
		13	10	Ч	Н
25	Ж	10	12	Ж	Н
		17	6	Ч	С
26	Ж	16	18	Ж	Н
		19	6	Ч	С
27	Ж	3	15	Ж	С
		15	2	Ч	С
28	Ж	5	20	Ж	С
		19	2	Ч	С
29	Ч	12	14	Ж	Н
		20	9	Ч	С
30	Ч	2	18	Ж	С
		16	12	Ч	Н
31	Ч	13	16	Ж	Н
		18	15	Ч	Н

32	Ч	4	17	Ж	С
		15	2	Ч	С
33	Ч	1	15	Ж	С
		14	1	Ч	С
34	Ч	3	18	Ж	С
		14	10	Ч	Н
35	Ч	2	15	Ж	С
		11	8	Ч	Н
36	Ч	14	16	Ж	Н
		14	11	Ч	Н
37	Ч	10	13	Ж	Н
		15	16	Ч	Н
38	Ч	4	16	Ж	С
		17	4	Ч	С
39	Ч	2	15	Ж	С
		14	12	Ч	Н
40	Ч	1	13	Ж	С
		16	11	Ч	С
41	Ч	1	17	Ж	С
		17	5	Ч	С
42	Ч	12	10	Ж	Н
		16	13	Ч	Н
43	Ч	10	14	Ж	Н
		17	4	Ч	С

44	Ч	3	19	Ж	С
		20	7	Ч	С
45	Ч	1	16	Ж	С
		16	14	Ч	Н
46	Ч	5	18	Ж	С
		18	14	Ч	Н
47	Ч	0	14	Ж	С
		20	0	Ч	С
48	Ч	11	14	Ж	Н
		18	13	Ч	Н
49	Ч	15	17	Ж	Н
		12	10	Ч	Н
50	Ч	2	13	Ж	С
		9	7	Ч	Н
51	Ч	3	17	Ж	С
		13	9	Ч	Н
52	Ч	1	12	Ж	С
		16	3	Ч	С

Таблиця 2.3.1

Результати опитувальника «Я-жінка/чоловік» Л. Н. Ожигової (контрольне дослідження).

(Умовні позначення: Ж - жіноча стать; Ч - чоловіча стать; С – схильний гендерним стереотипам; Н – нейтральний; Нес – несхильний.)

№п/п	Стать	Кількість балів	Відповідність гендерним стереотипам
1	Ж	8	Н
2	Ж	13	С
3	Ж	5	Нес
4	Ж	6	Нес
5	Ж	2	Нес
6	Ж	14	С
7	Ж	7	Н
8	Ж	6	Нес
9	Ж	4	Нес
10	Ж	9	Н
11	Ж	4	Нес
12	Ж	10	Н
13	Ж	5	Нес
14	Ж	3	Нес
15	Ж	13	С
16	Ж	7	Н
17	Ж	5	Нес
18	Ж	5	Нес
19	Ж	3	Нес
20	Ж	11	Н
21	Ж	7	Н

22	Ж	5	Нес
23	Ж	5	Нес
24	Ж	3	Нес
25	Ж	6	Нес
26	Ж	4	Нес
27	Ж	8	Н
28	Ж	7	Н
29	Ч	4	Нес
30	Ч	12	Н
31	Ч	6	Нес
32	Ч	3	Нес
33	Ч	6	Нес
34	Ч	13	С
35	Ч	4	Нес
36	Ч	11	Н
37	Ч	3	Нес
38	Ч	5	Нес
39	Ч	6	Нес
40	Ч	6	Нес
41	Ч	5	Нес
42	Ч	4	Нес
43	Ч	5	Нес
44	Ч	3	Нес
45	Ч	9	Н
46	Ч	14	С
47	Ч	6	Нес
48	Ч	4	Нес
49	Ч	5	Нес
50	Ч	4	Нес

51	Ч	5	Нес
52	Ч	8	Н

Таблиця 2.3.2

Результати опитувальника С. Бем (модифікований варіант Л.Н.Ожиговой). (Контрольне дослідження)

(Умовні позначення: Ж – жіноча стать; Ч – чоловіча стать; С – схильні гендерним стереотипам; Н – несхильні гендерним стереотипам)

№ п/п	Стать	Маскулінні характеристики	Фемінні характеристики	Узагальнений образ	Рівень схильності гендерним стереотипам
1	Ж	2	13	Ж	С
		9	10	Ч	Н
2	Ж	12	13	Ж	Н
		8	13	Ч	Н
3	Ж	13	11	Ж	Н
		16	15	Ч	Н
4	Ж	9	12	Ж	Н
		12	1	Ч	С
5	Ж	12	14	Ж	Н
		15	14	Ч	Н
6	Ж	11	10	Ж	Н
		7	13	Ч	Н
7	Ж	2	13	Ж	С
		13	12	Ч	Н

8	Ж	12	13	Ж	Н
		16	4	Ч	С
9	Ж	17	16	Ж	Н
		18	15	Ч	Н
10	Ж	14	16	Ж	Н
		12	10	Ч	Н
11	Ж	3	14	Ж	С
		11	13	Ч	Н
12	Ж	15	12	Ж	Н
		15	10	Ч	Н
13	Ж	16	18	Ж	Н
		14	3	Ч	С
14	Ж	4	17	Ж	С
		16	4	Ч	С
15	Ж	14	18	Ж	Н
		7	9	Ч	Н
16	Ж	12	15	Ж	Н
		15	13	Ч	Н
17	Ж	17	16	Ж	Н
		17	12	Ч	Н
18	Ж	8	19	Ж	С
		13	14	Ч	Н
19	Ж	14	14	Ж	Н
		12	15	Ч	Н

20	Ж	14	16	Ж	Н
		17	3	Ч	С
21	Ж	10	15	Ж	Н
		13	9	Ч	Н
22	Ж	9	11	Ж	Н
		14	13	Ч	Н
23	Ж	12	14	Ж	Н
		17	3	Ч	С
24	Ж	7	11	Ж	Н
		10	7	Ч	Н
25	Ж	9	10	Ж	Н
		17	8	Ч	Н
26	Ж	16	18	Ж	Н
		14	7	Ч	Н
27	Ж	2	13	Ж	С
		13	1	Ч	С
28	Ж	12	14	Ж	Н
		12	9	Ч	Н
29	Ч	14	14	Ж	Н
		13	10	Ч	Н
30	Ч	1	13	Ж	С
		14	12	Ч	Н
31	Ч	11	15	Ж	Н
		15	12	Ч	Н

32	Ч	10	17	Ж	Н
		14	9	Ч	Н
33	Ч	13	15	Ж	Н
		11	0	Ч	С
34	Ч	3	16	Ж	С
		15	14	Ч	Н
35	Ч	14	15	Ж	Н
		10	9	Ч	Н
36	Ч	15	15	Ж	Н
		11	13	Ч	Н
37	Ч	10	13	Ж	Н
		12	15	Ч	Н
38	Ч	14	10	Ж	Н
		17	8	Ч	Н
39	Ч	16	15	Ж	Н
		10	14	Ч	Н
40	Ч	8	13	Ж	Н
		10	11	Ч	Н
41	Ч	11	13	Ж	Н
		17	9	Ч	Н
42	Ч	15	8	Ж	Н
		16	12	Ч	Н
43	Ч	13	16	Ж	Н
		17	11	Ч	Н

44	Ч	4	16	Ж	С
		18	7	Ч	С
45	Ч	14	14	Ж	Н
		16	13	Ч	Н
46	Ч	12	18	Ж	Н
		17	14	Ч	Н
47	Ч	1	14	Ж	С
		16	2	Ч	С
48	Ч	14	14	Ж	Н
		18	14	Ч	Н
49	Ч	13	17	Ж	Н
		13	11	Ч	Н
50	Ч	1	13	Ж	С
		12	7	Ч	Н
51	Ч	4	18	Ж	С
		10	9	Ч	Н
52	Ч	11	14	Ж	Н
		17	14	Ч	Н

Таблиця 2.3.3

Результати статистичної обробки даних

(Умовні позначення: Х – результати першочергового дослідження за опитувальником С.Бем, У - результати контрольного дослідження за опитувальником С.Бем)

Х	У	Коефіцієнт кореляції
16	8	
14	13	
7	5	
13	6	
6	2	
17	14	
11	7	
14	6	
4	4	
16	9	
13	4	
16	10	
10	5	
11	3	
14	13	
17	7	
15	5	
15	5	
7	3	
14	11	
14	7	
5	5	
13	5	
3	3	
10	6	
7	4	
17	8	
15	7	
4	4	
16	12	
5	6	
8	3	

11	6	
15	13	
9	4	
14	11	
2	3	
7	5	
9	6	
6	6	
4	5	
6	4	
5	5	
9	3	
15	9	
18	14	
8	6	
4	4	
6	5	
6	4	
11	5	
14	8	0,708997